

Zaštita knjižne baštine u samostanskim knjižnicama - organizacijske pretpostavke

Čop, Tihomira

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:768471>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij informatologije

Tihomira Čop

Zaštita knjižne baštine u samostanskim knjižnicama

- organizacijske pretpostavke

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Damir Hasenay

Komentor: dr.sc. Maja Krtalić

Osijek, 2011.

Sadržaj:

1. Uvod.....	4
2. Konceptualni pristup zaštiti baštine u samostanskim knjižnicama.....	6
3. Samostanske knjižnice u Republici Hrvatskoj.....	13
3.1. Povijest samostanskih knjižnica.....	13
3.2. Legislativni okvir djelovanja samostanskih knjižnica.....	19
3.3. Institucionalni okvir djelovanja samostanskih knjižnica.....	22
4. Istraživanje zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama.....	28
4.1. Metodologija istraživanja.....	29
4.2. Rezultati.....	30
4.2.1. Studije slučaja.....	30
4.2.2. Rezultati intervjua.....	33
4.3. Rasprava.....	39
5. Zaključak.....	41
Literatura.....	44
Prilozi.....	47

Sažetak

Tema ovog rada jesu organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama. Polazeći od pretpostavke da je knjižna građa u samostanskim knjižnicama (koje pripadaju knjižnicama u sastavu vjerskih zajednica) građa od iznimne kulturne vrijednosti te kao takva ima svojstva kulturnog dobra i dio je hrvatske nacionalne pisane baštine, u radu se propituje prepoznavanje potrebe za sustavnim pristupom njenoj zaštiti kako unutar samostanskih knjižnica, tako i od strane nadležnih i drugih relevantnih ustanova u Republici Hrvatskoj. U teorijskom dijelu rada se kroz iscrpan pregled literature razmatra upravljanje zaštitom definirano kao sustavna i planirana organizacija potrebnih resursa kako bi se osigurala dostupnost i trajna zaštita knjižne građe, kroz pet osnovnih aspekata, a to su: strateško-teorijski, ekonomsko-pravni, obrazovni, materijalno-operativni te kulturološko-društveni aspekt. Rad donosi povijesni pregled nastanka samostanskih knjižnica, ali i razlaže legislativni i institucionalni okvir njihovog današnjeg djelovanja. U istraživačkom dijelu rada istražuje se organizacija i upravljanje zaštitom građe u hrvatskim samostanskim knjižnicama. Na temelju analize rezultata prikupljenih metodom studije slučaja i intervjua, definira se postojeće stanje zaštite građe u samostanskim knjižnicama, utvrđuju prednosti i nedostaci postojećeg sustava zaštite te pozicionira njihov položaj u cjelokupnom sustavu zaštite u Republici Hrvatskoj. Radom se želi dati uvid u stvarno stanje zaštite baštine u samostanskim knjižnicama te se nastoje utvrditi nužne organizacijske pretpostavke za njeno poboljšanje.

Ključne riječi: zaštita knjižne baštine, samostanske knjižnice, kulturna baština, nacionalna baština, upravljanje zaštitom.

1. Uvod

Samostanske knjižnice, nastale početkom ranog srednjeg vijeka, oduvijek su predstavljale oaze pismenosti i riznice u kojima se čuvala pisana baština. Bile su namijenjene obrazovanju redovnika i laika, te osim toga služile i u svrhu obrane i širenja katoličke vjere, posebice u vrijeme prodora Osmanlija na prostore Europe, u razdoblju od 15. do 17. stoljeća. Samostanske knjižnice bogate su i raznovrsne strukturom svoga fonda pa se osim liturgijskih i teoloških djela, u njima može pronaći i velik broj djela iz gramatike, leksikografije, prirodoslovlja, ljekarništva, medicine, matematike, fizike, prava, povijesti i filozofije te mnoga djela antičkih filozofa i pisaca.¹ Razumljivo je stoga da se, pored fondova nacionalnih, općeznanstvenih i sveučilišnih knjižnica, veliki dio građe koja ima svojstvo kulturnog dobra² nalazi upravo u samostanskim knjižnicama i knjižničnim zbirkama, odnosno onima u sastavu vjerskih organizacija.³

U Republici Hrvatskoj postoje mnogobrojne samostanske knjižnice koje čuvaju vrijedno kulturno i nacionalno blago važno za očuvanje kulturnog i nacionalnog identiteta. „Crkvene knjižnice sa svojim cjelokupnim fondom - tiskanim rukopisima, knjigama, CD-ima i ostalom primjerenom građom - smatraju se spomenicima kulture i služe promicanju prosvjete i znanosti, poglavito crkvene.“⁴ Većina tih knjižnica je neuređena, što zbog nedostatka interesa nadređenih, što zbog uvriježenog vjerovanja da građa može biti pohranjena bez nadzora u uobičajenim uvjetima pohrane zbog svojih materijalnih svojstava

¹ Usp. Vegh, Željko. Samostani - utvrde naoružane knjigama // Tema, 1, 8/9 (2004), str. 71.

² Treba razlikovati pojmove kulturne baštine i kulturnog dobra. Kulturnim dobrima smatraju se pokretne i nepokretne stvari od umjetničkoga, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkog i znanstvenog značenja, a među njih se ubraja i dokumentacija i bibliografska baština, koje moraju biti registrirane i na koje se primjenjuju zakonske odredbe. Za razliku od kulturnog dobra, kulturna baština ne mora biti zakonski zaštićena. Drugim riječima, kulturna baština na koju su primijenjene zakonske odredbe o registraciji, zaštiti i čuvanju postaje kulturno dobro.

³ Kako se glavni predmet interesa rada, samostanske knjižnice, nigdje izrijekom ne spominju iako pripadaju u skupinu specijalnih knjižnica, odnosno knjižnica u sastavu vjerskih zajednica ili knjižnica vjerskih zajednica, bilo je teško odlučiti se za terminologiju pri izradi rada. Termin knjižnice u sastavu vjerskih zajednica obuhvaća sve knjižnice vjerskih zajednica, među kojima je u Republici Hrvatskoj najbrojnija Katolička crkva. Ponekad se u stručnoj literaturi i svakodnevnom govoru koristi i termin crkvene knjižnice te knjižnice crkvenih institucija. Unutar te zajednice u najvećem su broju samostanske knjižnice u vlasništvu brojnih crkvenih redova te knjižnice upravno-teritorijalnih zajednica - nadbiskupijske, biskupijske, župne, sjemenišne i druge knjižnice. Budući da se istraživanje provodilo u tri samostanske, točnije franjevačke, knjižnice, u radu će se koristiti termin samostanske knjižnice.

⁴ Uredba HKB o crkvenim knjižnicama. // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 129 (2001)1, str. 10.

koja su je očuvala dugi niz godina. Također, zaštita građe još uvijek kod većine osoba zaduženih za čuvanje i nadzor nad fondom podrazumijeva rutinsko prevezivanje knjiga ili restauraciju i konzervaciju pojedinačnih primjeraka stare i vrijedne građe. Zato je razumijevanje svrhe zaštite i aktivnosti koje se u skladu s njom poduzimaju, kao i razumijevanje odgovornosti u odnosu na zaštitu, ključno za učinkovito očuvanje pisane baštine.⁵ Tek potpunim sagledavanjem i objedinjavanjem svih aspekata u proučavanju zaštite knjižnične građe, moguće ju je promatrati kao cjelinu, a samim time ju i primijeniti na ukupan korpus nacionalne baštine.

Problematika zaštite građe u samostanskim knjižnicama specifična je iz više razloga, mahom vezanih uz poslanje i ustroj samostanskih knjižnica. Provođenje zaštite knjižnične građe usko je povezano s poslanjem ustanove u kojoj je građa pohranjena. Razumljivo je da se zaštita građe ne provodi jednako u svim vrstama knjižnica. Zaštitu knjižnične građe u različitim vrstama informacijskih ustanova definiraju profili i očekivanja korisnika te vrsta i važnost građe koja je pohranjena u njima. Unutar znanstvenih, nacionalnih i drugih vrsta knjižnica stara građa smještena je u odjelima specijalnih zbirki ili je dio opće zbirke, a pristup zbirka posebne vrste građe često je nedostatan i ograničen samo na korisnike knjižnice.⁶ Građa koju posjeduju samostanske knjižnice najčešće nije u otvorenom pristupu, ali, ukoliko se pokaže poseban interes korisnika za informacijama (pod uvjetom da su informacije o fondu dostupne vanjskim korisnicima), pristup građi se omogućava uz nadzor. Ta se građa najčešće sastoji od rukopisa i starih knjiga, odnosno knjiga tiskanih u razdoblju od Gutenbergova izuma tiska 1455. godine pa sve do sredine 19. stoljeća. Budući da je riječ o vrlo rijetkoj i staroj građi, koja uglavnom nije propisno pohranjena, oštećenja uzrokovana ljudskim čimbenikom ovdje su nezaobilazna. Kod zaštite ovakve građe postoji paradoksalan problem, a čije je trajno rješenje od velike važnosti za budućnost. Kako uskladiti potrebe za informacijama od strane korisnika, a da pritom građa bude što manje predmetom oštećivanja i otuđivanja, te kako istovremeno očuvati materijalnu i sadržajnu cjelovitost pisane baštine za buduće naraštaje?

Samostanske knjižnice suočavaju se s brojnim problemima u zaštiti i očuvanju građe za koju skrbe. Osim najčešćih ograničenja kao što su nedostatak sredstava i neadekvatan

⁵ Usp. Krtalić, Maja. Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama : doktorski rad. Zadar : Maja Krtalić, 2010. Str. 4.

⁶ Usp. Katić, Tinka. Stara knjiga : bibliografska organizacija informacija. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007. Str. 1.

prostor za brižno čuvanje i skladištenje građe, javljaju se i problemi nedostatka obrazovanog osoblja sa stručnim znanjima koje bi skrbrilo o građi u ovoj vrsti knjižnica. Članovi brojnih crkvenih redova, od kojih neki žive i djeluju u samostanima, obavljaju sve one poslove koji su potrebni da crkveno dobro ostane trajno sačuvano u svojoj cjelini, opsegu i vrijednosti te osim toga da donosi što veću korist za promicanje onih svrha kojima je namijenjeno.⁷ To znači da članovi crkvenih redova između ostalog skrbe i o knjižničnim zbirka pohranjenim u samostanima. Iako je zaštita i očuvanje knjižne baštine u samostanskim knjižnicama odgovornost najčešće redovnika unutar samih samostana, njihova znanja nisu stručna te odgovornost za zaštitu ne može biti samo njihova. Veliki problem predstavljaju i nedostaci zakonskih regulativa kojima bi građa u samostanskim knjižnicama bila obuhvaćena i prepoznata kao građa od nacionalne baštinske vrijednosti. Uzimajući u obzir navedene mogućnosti i poteškoće u zaštiti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama, u daljnjem tekstu dat će se iscrpniji uvid u problematiku s kojom se susreću samostanske knjižnice u svom poslovanju, kao i pregled zakonskih i drugih odredbi koje to poslovanje definiraju i reguliraju.

2. Konceptualni pristup zaštiti baštine u samostanskim knjižnicama

Konceptualni pristup zaštiti baštine u samostanskim knjižnicama korišten u ovom radu temelji se na teorijskom modelu upravljanja zaštitom pisane baštine D. Hasenaya i M. Krtalić koji se sastoji od pet aspekata koji objedinjuju teorijsku, stratešku, pravnu, financijsku, edukativnu, operativnu i kulturološku komponentu ove problematike.⁸ U daljnjem tekstu iznijet će se temeljne teorijske postavke koje su bile bitne za kontekstualizaciju i provedbu istraživanja zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama.

Za uspješno planiranje i provođenje aktivnosti zaštite važno je prije svega razumjeti i razlikovati temeljnu terminologiju i razine provedbe zaštite. Razumijevanje pojmova važno je radi pravilne uspostave odnosa između aktivnosti u planiranju i provođenju zaštite što je preduvjet za njihovu učinkovitost i usustavljenost. Temeljni pojmovi koji se pri tome javljaju su koncept, pristup, metoda, tehnika i postupak. Koncept predstavlja opću ideju provođenja zaštite, dok je pristup osmišljeni način organizacije aktivnosti zaštite unutar pojedinog

⁷ Usp. Škalabrin, Nikola. Upravljanje dobrima. // Bogoslovska smotra 1, 75 (2005), str. 346.

⁸ Usp. Krtalić, Maja; Hasenay, Damir; Aparac-Jelušić, Tatjana. Upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama - teorijske pretpostavke. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1-2 (2011), str. 17-21.

koncepta. Razlikuju se dva osnovna koncepta, a to su koncept zaštite izvornika i koncept zaštite sadržaja. Oba su koncepta bitna za zaštitu knjižne baštine u samostanskim knjižnicama, iako se naglasak više stavlja na koncept zaštite izvornika. Unutar koncepta zaštite izvornika razlikujemo preventivni i korektivni pristup. Preventivni pristup odnosi se na sve one aktivnosti koje pridonose sprječavanju oštećenja i propadanja knjižnične građe, dok korektivni pristup uključuje sve aktivnosti koje oštećenoj knjižničnoj građi vraćaju prvobitnu funkciju i sprečavaju njezino daljnje propadanje. Naravno, prednost treba dati preventivnom pristupu, iako je čest slučaj da se u samostanskim knjižnicama nalazi vrlo oštećena građa koja zahtjeva i korektivni pristup. Unutar određenog koncepta i pristupa zaštiti knjižnične građe javljaju se metode zaštite koje treba promatrati kao konkretne i definirane mjere koje se poduzimaju da bi se realizirali zadani ciljevi zaštite, a unutar svake metode javlja se niz tehnika i postupaka kojom se određena metoda provodi.⁹ Dakle, za kontekstualizaciju zaštite građe u samostanskim knjižnicama, valja imati na umu da je potreban prije svega preventivni pristup, dok se do sada često korišteni korektivni pristup treba usvojiti tek nakon preventivnog i to prema jasno definiranim kriterijima odabira građe na koju će se primijeniti metode konzervacije i restauracije. Svakako treba imati na umu da se samostanske knjižnice s vremenom trebaju otvoriti i prema konceptu zaštite sadržaja i pristupu preformatiranja unutar njega, ukoliko žele svoje sadržaje učiniti dostupnima javnosti.

Prema definiciji zaštita knjižnične građe obuhvaća „stratešku, tehničku i operativnu razinu djelovanja te sva administrativna, pravna i financijska pitanja, kadrovsku politiku, kao i koncepte, pristupe, metode, tehnike, i postupke bitne za čuvanje i dobrobit knjižnične građe te informacija koje ona sadrži.“¹⁰ Pojam i aktivnosti zaštite moguće je razmatrati i tumačiti na tri razine: strateškoj, tehničkoj i operativnoj. Strateška razina zaštite građe provodi se na nacionalnoj ili međunarodnoj razini, a uključuje osmišljavanje nacionalnih i međunarodnih projekata zaštite knjižnične građe. Također jedna od važnih uloga jest pokretanje inicijativa za zaštitu knjižnične građe u kontekstu zaštite cjelokupnog korpusa nacionalne baštine, predlaganje, dopune i korekcije zakonske regulative zaštite knjižnične građe te promicanje i produbljanje svijesti u stručnoj i široj javnosti o važnosti zaštite pisane baštine u očuvanju osobnoga i nacionalnoga identiteta. Strateška razina podrazumijeva i edukaciju stručnjaka za

⁹ Usp. Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe // *Libellarium*, 1, 2 (2008), str. 208.

¹⁰ Isto. Str. 206.

zaštitu knjižnične građe te osnivanje stručnih tijela i povjerenstava na nacionalnoj i međunarodnoj razini koja bi koordinirala aktivnosti vezane uz zaštitu knjižnične građe.¹¹ Tehnička razina obuhvaća stručno-znanstvenu problematiku vezanu za specifičnosti materijala knjižnične građe, čimbenike koji ih ugrožavaju te metode i postupke restauracije i konzervacije. Stručno-znanstvena problematika prisutna na ovoj razini odnosi se na istraživanje specifičnosti i sastava raznih materijala od kojih je izgrađena knjižnična građa, proučavanje načela konzervacije i restauracije građe, razvijanje novih metoda zaštite te istraživanje konteksta u kojem su nastajali pojedini primjerci knjižnične građe.¹² Operativna razina zaštite knjižnične građe uključuje pitanja s kojima se gotovo svakodnevno susreću knjižničari, informacijski stručnjaci i druge stručne osobe koje skrbe o prikupljanju, čuvanju, pohrani i organizaciji knjižnične građe. Zadaće na operativnoj razini zaštite su osiguravanje pravilnog provođenja zakonske i stručne regulative koja se odnosi na zaštitu knjižnične građe i druga sigurnosna pitanja, organiziranje poslovanja u pravnom okviru rada ustanove u kojoj je knjižnična građa pohranjena te rad s korisnicima u vezi s pitanjima zaštite knjižnične građe.¹³ Zaštita knjižne baštine u samostanskim knjižnicama problematika je kojom se treba baviti na sve tri razine pa će se u istraživačkom dijelu rada, između ostaloga, nastojati utvrditi suodnos navedenih razina i uključenost problematike unutar pojedine razine u hrvatskom kontekstu.

Mjere koje se poduzimaju u cilju postizanja kvalitetne i učinkovite zaštite knjižnične građe moraju biti dobro promišljene i detaljno organizirane. Organizacija i upravljanje zaštitom vrlo su važni da bi zaštita knjižnične građe bila učinkovita, a podrazumijevaju sustavan i sveobuhvatan pristup, koji se mijenja ovisno o ustanovi u kojoj se primjenjuje, ali poštuje specifične potrebe za zaštitom. Organizacija i upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama je, dakle, sustavna i planirana aktivnost koja osigurava dostupnost i trajnost građe u skladu s poslanjem određene ustanove.¹⁴ Upravljanje zaštitom provodi se kroz

¹¹ Usp. Isto. Str. 207.

¹² Isto.

¹³ Isto. Str. 207-208.

¹⁴ Za dodatnu literaturu o zaštiti i upravljanju zaštitom usp. A reader in preservation and conservation / compiled and edited by Ralph W. Manning and Virginia Kremp. Munchen : K.G. Saur, 2000.; Balloffet, N. Preservation and conservation for libraries and archives. Chicago, London : American Library Association, 2005.; Harvey, Ross. Preservation in libraries : a reader. London : Bowker-Saur, 1993.; Harvey, Ross. Preservation in libraries : principles, strategies and practices for librarians. London : Bowker-Saur, 1994.; Managing preservation for libraries and archives : current practice and future developments. / edited by John Feather. London : Ashgate,

sljedeće aspekte: strateško-teorijski, ekonomsko-pravni, edukativni, materijalno-operativni te kulturološko-društveni aspekt.¹⁵

Strateško-teorijski aspekt upravljanja zaštitom uključuje planiranje na strateškoj razini te izradu programa, planova i politike zaštite na nacionalnoj razini i razini ustanove. Strateško planiranje upravljanja zaštitom predstavlja ključan korak u cjelokupnom poslovanju informacijskih ustanova. Svaka ustanova trebala bi izraditi izjavu o poslanju u kojoj se definiraju i strategije i programi zaštite, a koja je u svakom trenutku dostupna kao temelj i pomoć pri donošenju odluka o zaštiti knjižnične građe. Politika zaštite je dokument koji usmjerava donošenje odluka, ali ne definira na koji ih način treba provesti. Prilikom izrade politike zaštite treba imati na umu da je zaštita integralni dio ukupnog poslovanja određene informacijske ustanove te ju izraditi u odnosu na svrhu ustanove, prirodu zbirke, suradnju s drugim ustanovama, financijske prilike, obrazovanost osoblja i sl. Iz politike zaštite proizlaze strategije zaštite koje definiraju kako i kojim redoslijedom zaštititi knjižničnu građu, dok iz njih proizlaze programi zaštite koji istu i provode prema ranije utvrđenim koracima. Strategije se mogu baviti pitanjima značaja kulturne baštine, razvoja vještina, upravljanja zbirkama, istraživanjem i osvješćivanjem. Politika zaštite izrađuje se na nacionalnoj razini i na razini ustanove. Nacionalna politika zaštite ima vrlo važnu ulogu jer pruža jasne odrednice za zaštitu nacionalne baštine definiranjem temeljnih načela na kojima se zasniva sama zaštita. Omogućuje jedinstveni nastup pred financijerima, jača kulturnu osviještenost unutar društva te pridonosi uspješnoj koordinaciji i nadzoru. Nacionalna strategija zaštite pomaže i drugim informacijskim ustanovama pri stvaranju vlastitih politika zaštite.¹⁶ „Najbolje politike zaštite temeljene su na procjeni potreba za zaštitom zbirke te uzimaju u razmatranje i sadržajnu vrijednost i rijetkost građe, učestalost korištenja, uvjete pohrane i fizičko stanje, ali i procjenjuju rizik kojem je građa izložena, uključujući i vanjske i unutarnje čimbenike, od mogućih katastrofa, do prirodnog starenja.“¹⁷

2004.; Preservation: issues and planning / edited by P.N. Banks and R. Pilette. Chicago : American Library Association, 2000.; Preservation management for libraries, archives and museums. / edited by G.E. Gorman and J.S. Shep. London : Facet Publishing, 2006.

¹⁵ Krtalić, Maja; Hasenay, Damir; Aparac-Jelušić, Tatjana. Nav. dj. Str. 17.

¹⁶ Usp. Krtalić, Maja. Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama : doktorski rad. Nav. dj. Str. 21.

¹⁷ Krtalić, Maja; Hasenay, Damir; Aparac-Jelušić, Tatjana. Nav. dj. Str. 17.

Svako strateško planiranje izravno je povezano s ekonomskim i financijskim okvirima djelovanja, bilo na nacionalnoj ili institucionalnoj razini. Ekonomsko-pravni aspekt uključuje upravljanje dostupnim novčanim sredstvima i iznalaženje dodatnih sredstava za provođenje redovitih i izvanrednih aktivnosti zaštite, praćenje postojećih zakona, pravilnika i standarda te djelovanje u skladu s njima, kao i utjecanje na donošenje novih ili izmjenu postojećih pravnih dokumenata. U upravljanju i planiranju zaštite ekonomski okvir trajno je prisutan čimbenik. Nedostatak sredstava trajni je problem s kojim se informacijske ustanove svakodnevno susreću i važno je shvatiti činjenicu da ustanova nikada neće imati dovoljno sredstava za sve aktivnosti koje mora ili namjerava provoditi. Važno je biti svjestan ekonomskog konteksta unutar kojega ustanova djeluje i dio sredstava redovito izdvajati za preventivne mjere zaštite jer je čest slučaj da se sredstva za zaštitu izdvajaju tek kada je građi potreban skup proces korektivne zaštite. Prilikom planiranja proračuna važno je imati u vidu strategije zaštite. Ključnu ulogu u osiguranju dostatnih novčanih sredstava za redovito poslovanje i zaštitu građe ima planiranje proračuna u pisanom obliku. Pisani planovi omogućuju usporedbu planiranih i dobivenih prihoda te ostvarenih rashoda, kao i detaljan uvid u cjelokupne troškove ustanove i udjela koji zaštita ima u tome, omogućujući učinkovitu raspodjelu sredstava te podržavajući argumentirano donošenje odluka. Dugoročno planiranje zaštite ovisi o stabilnoj strategiji financiranja koja osigurava provođenje svakodnevnih aktivnosti, ali i posebnih programa i projekata. Na široj nacionalnoj razini, financiranje aktivnosti zaštite nije usustavljeno što je posljedica nedostatka nacionalnih, strateških, planova. Pravni okvir čini skup zakonskih propisa (zakoni, pravilnici, propisi i sl.) koji se odnose na knjižnicu, arhive, zaštitu, kulturna dobra i srodnu problematiku. Na nacionalnoj razini najčešće postoje zakoni o knjižnicama i drugim informacijskim ustanovama, pravilnici i preporuke za zaštitu građe. Dok zakoni na načelnoj razini propisuju obveze knjižnica prema čuvanju i skrbi za građu te definiraju građu koja ima status kulturnog dobra, pravilnici i preporuke detaljniji su u propisivanju uvjeta koje pri tome treba zadovoljiti. Pravna politika uglavnom se bavi pitanjima obveznog primjerka i autorskih prava te deklarativnog isticanja obaveza baštinskih ustanova. Kada se radi o zaštiti, pravni okvir uglavnom se bavi pitanjima dostupnosti. Promišljanje o pravnoj strani zaštite uglavnom se provodi u kontekstu digitalizacije i zaštite digitalnih dokumenata te autorskih prava prvenstveno u odnosu na sadržaj nekog dokumenta.

Važnost ekonomsko-pravnog aspekta ogleda se u pravilnom razumijevanju ovih elemenata te stjecanju znanja i vještina koje će osigurati učinkovito djelovanje u njima.¹⁸

Edukativni aspekt u upravljanju zaštitom ima poseban značaj. Uključuje definiranje potrebnog korpusa znanja, poučavanje osoblja za provođenje redovitih aktivnosti zaštite te po potrebi osposobljavanje za specifične aktivnosti zaštite, uključivanje znanja o zaštiti građe u kurikulum obrazovanja informacijskih stručnjaka, poučavanje korisnika, izradu edukativnih materijala i sl. U širim krugovima prevladava predrasuda da se zaštitom bave samo posebni stručnjaci poput konzervatora i restauratora. Da bi se zaštita, u nekoj ustanovi, provodila učinkovito, nije nužno imati specijalizirana znanja, no nužno je da osoblje koje je u svakodnevnom doticaju s građom posjeduje temeljna znanja o preventivnoj zaštiti te da ima komunikaciju sa specijaliziranim stručnjacima koji ih mogu savjetovati. Knjižnično poslovanje sastoji se od niza aktivnosti koje su povezane i međusobno uvjetovane. Moguće je znanja podijeliti na temeljna koja trebaju imati svi djelatnici knjižnice bez obzira na posao kojim se u njoj bave, te specifična znanja i vještine, koja treba imati osoblje koje je posebno zaduženo za poslove zaštite u knjižnici. Nije samo osoblje knjižnice ono koje treba imati znanja o rukovanju građe nego su to i njezini korisnici. Znanja koja trebaju imati korisnici odnose se na osnove primjerenog rukovanja građom kako u prostorima knjižnice, tako i s posuđenom građom. Ta znanja obuhvaćaju osviještenost o razlozima čuvanja građe, pravilno rukovanje građom pri korištenju, čuvanje i korištenje građe u primjerenim uvjetima te ne izlaganje građe mogućim uzročnicima oštećenja. Svrha znanja o zaštiti građe je prepoznati i identificirati problem prije nego on poprimi veće razmjere te dođe do razine na kojoj ga je teže riješiti. S korisničke strane, ključno je podići svijest o tome da su knjižnična i arhivska građa zajedničko dobro, često nenadoknadivo i nezamjenjivo, te da baštinske ustanove imaju odgovornost čuvati građu dugoročno, a korisnici svojim ponašanjem mogu tome pomoći ili odmoći. Postoji više načina na koje se znanja o zaštiti prenose iz teorije u praksu. Formalni način uključuje akademsko obrazovanje informacijskih stručnjaka unutar kojeg je zastupljena problematika zaštite te razne seminare, tečajeve i sl. Neformalni način obrazovanja uključuje samostalno usavršavanje djelatnika, savjetodavne usluge te izradu smjernica i sličnih publikacija. Obrazovanje osoblja jest osnovni preduvjet uspješnosti svih aktivnosti zaštite. Stalno ili cjeloživotno obrazovanje omogućuje nadopunu osnovnih znanja usvojenih u

¹⁸ Usp. Isto. Str. 17-21.

formalnom obrazovanju za knjižnične stručnjake, produbljuje određenu problematiku te razvija sposobnost aktivnog prijenosa znanja iz teorije u praksu.¹⁹

Materijalno-operativni aspekt uključuje ispitivanja stanja fonda, procjenu uvjeta skladištenja i nadzor mikroklimatskih uvjeta, procjenu brzine propadanja materijala, primjenu pojedinih metoda i tehnika zaštite, od preventivne do korektivne, spremnost za slučaj katastrofa, pohranu i manipulaciju građom. Prvenstveno se odnosi na poznavanje svojstava materijala, prepoznavanje vrste i uzroka oštećenja te primjenu preventivnih i korektivnih metoda i tehnika zaštite, poznavanja stanja zbirke te skrb i rukovanje zbirka na način koji će pridonijeti njihovoj zaštiti i osigurati njihovu dostupnost i uporabu. U ovom elementu zaštite dolazi do primjene stečenih vještina i kompetencija definiranih u prošla tri aspekta. Iako osoblje koje skrbi o građi ne mora detaljno razumjeti i poznavati razloge propadanja građe, svakako je važno da ima opća znanja o strukturi materijala, vrstama oštećenja, uzrocima propadanja te njihovoj interakciji. Različitim oštećenjima mijenjaju se struktura, sastav i svojstva materijala građe. Razlikujemo kemijska, fizikalna i mehanička oštećenja, odnosno promjene, koje mogu biti uzrokovane različitim uzročnicima oštećenja. Zato je za uspješno upravljanje zaštitom važno razumijevanje okruženja u kojemu se nalaze zbirke, te njegov utjecaj na njihovu trajnost. Važno je znati što se sve treba poduzeti kako bi se ostvarili optimalni uvjeti čuvanja zbirke. Preduvjet uspješnog materijalno-operativnog djelovanja jest poznavanje stanja fonda i njegovih potreba. Da bi se moglo odrediti koje metode ili tehnike zaštite primijeniti, potrebno je procijeniti u kakvom je stanju fond i koje su glavne prijetnje njegovom očuvanju. Ispitivanje stanja fonda može se definirati kao sustavna procjena fizičkog i kemijskog stanja zbirke. Bilo bi dobro kada bi ispitivanje stanja fonda bio početni korak svakog planiranja zaštite jer ono predstavlja nužan preduvjet za učinkovito poduzimanje svih daljnjih koraka za njegovo očuvanje. Ispitivanja se mogu provoditi na nacionalnoj razini, kako bi se dobio uvid u opseg problema zaštite zbirke općenito, te na institucionalnoj razini, budući da pružaju činjenice i podatke nužne za dobro planiranje i upravljanje zaštitom.²⁰

Kulturološko-društveni aspekt uključuje određivanje i primjenjivanje mjerila vrednovanja i odabira građe za čuvanje i zaštitu; stvaranje novih usluga, odnosno usluga s dodanom vrijednosti kao doprinos društvenom razvoju te jačanje društvene svijesti o važnosti zaštite i očuvanju baštine kao i odgovornost koju pri tome imaju pojedini dijelovi društva.

¹⁹ Isto. Str. 21-26.

²⁰ Isto. Str. 26-29.

Kulturološko-društveni aspekt očituje se u ulozi koju knjižnica ima u društvu. Knjižnice često imaju unaprijed definiranu ulogu i društvena pretpostavka da je knjižnica nezaobilazna kulturna ustanova olakšava knjižnicama djelovanje jer ne moraju dokazivati svoju svrhu, no s druge strane česta je pretpostavka i da im nije potrebna pomoć kada je u pitanju zaštita njihovih zbirki. Kulturološko-društvena vrijednost zaštite očituje se u stvaranju novih usluga i usluga s dodanom vrijednosti koje pridonose društvenom i kulturnom razvoju.²¹

Ovaj se model upravljanja zaštitom može primijeniti i na samostanske knjižnice pa se njihova specifična problematika zaštite može analizirati unutar svakog od navedenih aspekata što je uzeto u obzir prilikom oblikovanja istraživanja i analize rezultata u istraživačkom dijelu rada.

3. Samostanske knjižnice u Republici Hrvatskoj

Najvrednije knjižno i rukopisno blago u Hrvatskoj sačuvano je velikim dijelom u samostanskim knjižnicama. Zbog toga su samostanske knjižnice imale, i još uvijek imaju, veliki značaj u razvoju hrvatske kulture. Odlaganje i čuvanje dokumenata u crkvenim ustanovama i vjerskim zajednicama ima dugu tradiciju, ali je na području Republike Hrvatske ta praksa u mnogočemu bivala ograničena i uvjetovana povijesnim okolnostima. Mnogi problemi s kojima se susreću takve i slične ustanove, odnosno zajednice, sežu u dalju povijest nego što je povijest neovisne Republike Hrvatske i teško je na njih odgovoriti. "Koliko je od presudne važnosti bilo u prošlosti stvoriti, primjereno odlagati i brižno čuvati svjedočanstvo tih vremena, toliko je važno i danas u suvremenom okruženju povesti računa o daljnjem očuvanju toga segmenta naše pisane kulturne baštine, njegovom evidentiranju, eventualnoj restauraciji i konzervaciji te daljnjem primjerenom čuvanju i korištenju."²²

3.1. Povijest samostanskih knjižnica

Nastanak samostanskih knjižnica vezuje se uz rani srednji vijek, kada su se na ruševinama Rimskog carstva dolaskom Germana i drugih barbarskih naroda stvorile i razvile nove kulture i političke regije. U kataklizmi koja je krajem antike zadesila grčko-rimsku

²¹ Isto. Str. 29-31.

²² Kušen, Dražen. Obrada i opis arhivskoga gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske. // 41. savjetovanje HAD-a. Karlovac : 2006. URL: <http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/170-obrada-i-opis-arhivskoga-gradiva-u-arhivima-franjevackih-samostana-isticne-hrvatske> (2011-07-03)

civilizaciju, osobito važnu ulogu odigrala je knjiga u očuvanju kontinuiteta između antičke kulture, koja je bila osuđena na propast, i nove srednjovjekovne, koja se u to vrijeme stvara.²³ Napadi barbara poremetili su gospodarske i kulturne tokove koji su održavali na životu ostatke stare rimske intelektualne elite i obrazovnog sloja kršćana koji je svojom potražnjom poticao knjižnu proizvodnju. Kako bi se sačuvala djela antičkih pisaca, pred navalom barbara, osnivale su se laičke prepisivačke radionice koje je financirao ostatak rimske učene elite dok god je imao materijalnu i društvenu moć da svojim narudžbama podrži njihov rad. Velike količine knjiga nestale su netragom, zajedno s antičkom civilizacijom, ali su neka od istraživanja pokazala da je velik dio njih završio u novonastalim kršćanskim knjižnicama - u samostanima, biskupijama, vjerskim školama ili kod prosvijećenih pojedinaca.²⁴ Najveći broj knjiga u ranom srednjem vijeku nastao je u Italiji zahvaljujući činjenici da je Rim postao središtem kršćanstva pa se knjižnom proizvodnjom nastojalo prvenstveno udovoljiti vjerskim potrebama. Sve veći broj samostana postaje nosiocima proizvodnje knjige u srednjem vijeku, a zajedno s prepisivačkim radionicama, što su radile pri katedralama ili biskupijama, bit će nekoliko stoljeća gotovo jedini proizvođači knjige na zapadu. Samostani postaju oaze pismenosti, a izvan njih vlada gotovo potpuna nepismenost. S pravom se govori o samostanskoj kulturi kao osnovnoj značajki srednjovjekovne Europe. „Smatralo se normalnim da svaki samostan ima svoju knjižnicu pa je tako i nastala poznata uzrečica: „Monasterium sine libris est sicut civitas sine opibus [...] mensa sine cibis“ (Samostan bez knjiga je kao grad bez zidina [...] trpeza bez hrane).“²⁵ Zahvaljujući takvom shvaćanju samostani su sačuvali mnoga djela antičkih i srednjovjekovnih pisaca koja bi inače zub vremena i ljudska nemarnost zauvijek uništili.

U povijesti europske srednjovjekovne samostanske kulture istaknuta mjesta zauzimaju samostan Vivarium što ga je osnovao Kasidor, samostan Monte Cassino i samostani koji su iz njega proizašli, ali i brojni drugi samostani osnovani od strane irskih i anglosaksonskih misionara na europskom kontinentu. Kasidor, pripadnik ugledne rimske obitelji, u starosti se povukao iz svjetovnog života i na jugu Italije osnovao samostan Vivarium u kojem je podigao neku vrstu kršćanske akademije. U pravilima koja je ostavio redovnicima poručio im je da služe Bogu podjednako pažljivo čitajući i marljivo prepisujući

²³ Usp. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 129.

²⁴ Isto. Str. 131.

²⁵ Isto. Str. 139.

tekstove, a time nije mislio samo na crkvenu literaturu nego i na djela svjetovnih grčkih i rimskih pisaca.²⁶ On je bio prvi koji je naložio samostanskim zajednicama da njeguju znanost i književnost. Sveti Benedikt osnovao je 525. godine u Italiji samostan Monte Cassino. U pravilima reda koja je sam sastavio naročito je istaknuo važnost čitanja i očekivao je od redovnika da čitanju posvete sve svoje slobodno vrijeme. Ova odredba uglavnom se odnosila na vjersku literaturu.²⁷ Knjižnica samostana Monte Cassino bila je među najbogatijim i najcjenjenijim knjižnicama svoga vremena.

I na hrvatskim prostorima razvila se bogata samostanska kultura. U 9. stoljeću u Hrvatsku dolaze benediktinci, vjerski red koji će imati važnu ulogu na mnogim područjima, a posebice unapređenju pismene kulture u hrvatskim zemljama. Benediktinci su u Hrvatsku došli na poziv kneza Trpimira što nam pokazuje kako je sredinom 9. stoljeća proces opismenjavanja hrvatske društvene elite već uznapredovao te kako se dolaskom benediktinaca i osnivanjem njihovih samostanskih škola snažno doprinijelo stvaranju pisarske tradicije prijeko potrebne za funkcioniranje civiliziranog života, a u gradovima i za proizvodnju knjiga. Prvi benediktinski samostan na hrvatskom tlu osnovan je u Rižnicama, između Klisa i Solina, na trošak hrvatskog kneza Trpimira, a po uzoru na benediktinski samostan u Monte Cassinu. Osnivanje prvog samostana imalo je dalekosežne posljedice na knjižnu kulturu Hrvata. Benediktinski samostani u velikom broju niču u 11., 12. i 13. stoljeću na području Dalmacije, Bosne i Istre. Svi samostani su imali knjižnicu, a veći i skriptorije u kojima su pisali, ukrašavali i iluminirali kodekse za potrebe samostana. U sklopu svojih samostana benediktinci razvijaju kompletnu proizvodnju knjige - od pripravljanja boje i crnila, do uvezivanja knjige. Zbog čvrste hijerarhijske strukture unutar benediktinskog reda olakšana je razmjena liturgijskih i drugih knjiga sa samostanima u drugim europskim zemljama, posebno Italijom, čime su benediktinski samostani na hrvatskom tlu bili izravno uključeni u europski svijet knjige. Sačuvani inventari benediktinskih samostana iz 14. stoljeća otkrivaju kako se u samostanima sve više čitala i čuvala i profana knjiga koja nije bila liturgijskog sadržaja te benediktinski red lagano gubi na svojoj snazi i ulogu prepušta novim vjerskim redovima koji se pojavljuju u 13. stoljeću - dominikancima i franjevcima.²⁸ S dominikancima u Hrvatsku je

²⁶ Usp. Dahl, Svend. Povijest knjige : od antike do danas. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979. Str. 26.

²⁷ Isto.

²⁸ Usp. Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Srednji vijek (od početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb: Školska knjiga, 2004. Str. 27-30.

stigla i nova filozofija knjige i čitanja koja je potaknula snažniji razvitak školstva, znanosti i književnosti. Dominikanci ulogu knjige ne shvaćaju kao izvor vjerskog nadahnuća ili ukras knjižnice nego ulogu knjige podređuju potrebama svoga reda i njegovim uzvišenim ciljevima zbog čega treba biti jednostavna i funkcionalna, bez suvišnih minijatura i raskošnog uveza. Dominikanci su u našim krajevima imali posla s hereticima te su za uspješnu borbu protiv njih morali osposobiti učeni red. Zato su dominikanci obrazovanje stjecali na najboljim sveučilištima toga vremena, a u svojim su samostanima osnivali škole u kojima su učili kako suzbiti herezu i širiti pravovjerje. Knjižnice dominikanskih samostana sadržavale su knjige različitih sadržaja, koje su im bile nužne za vođenje učenih rasprava s protivnicima, a sami dominikanci vrijedno su učili i pisali učene rasprave, od ranog srednjeg vijeka pa sve do danas. Prvi dominikanski samostani na hrvatskom tlu osnovani su radi borbe protiv heretika, a neki od njih su: Dubrovnik (1225. godine), Zagreb (1225. godine), Nin (oko 1228. godine), Čazma (1228. godine), Dubica (1235. godine), Virovitica (1242. godine), Bihać (prije 1242. godine), Split (prije 1243. godine) te Zadar (1244. godine). Prema Pravilniku reda nijedan se samostan nije mogao osnovati ukoliko nije bio osiguran učitelj stoga su prvi dominikanski samostani na hrvatskom tlu imali iznimno važnu ulogu u razvoju školstva i znanosti u nas.²⁹ Gotovo u isto vrijeme kada u hrvatske zemlje dolaze dominikanci osnivaju se i franjevački samostani. U Dubrovniku, Trogiru, Splitu, Puli i Zadru te brojnim drugim mjestima njihovi se samostani osnivaju već u trećem desetljeću 13. stoljeća. Osnivač Reda Sv. Franjo Asiški vjerovao je u siromaštvo i poniznost te je smatrao knjige nepotrebnim luksuzom, no na zahtjev pape i franjevački se red morao priključiti rješavanju gorućeg pitanja ondašnje Crkve - borbi protiv heretika. Da bi tu borbu obavljali uspješno morali su steći potrebno znanje koje se nalazilo u knjigama. U vrijeme kada su se širili na hrvatskom tlu franjevci su imali nova pravila koja su uvjetovala da svaki samostan ima vlastitu knjižnicu, a ponegdje i pisarske radionice u kojima su se proizvodile knjige prvenstveno one potrebne za bogoslužje, ali i one potrebne za stjecanje znanja za borbu protiv heretika. Sadržaj dominikanskih i franjevačkih knjiga se u početku razlikovao, no kasnije u srednjem vijeku ta je razlika bila sve manja. Dominikanske knjižnice su u početku bile bogatije učenim teološkim i filozofskim raspravama, te raspravama iz prirodoslovlja, prava i drugih znanstvenih područja, dok su se u franjevačkim knjižnicama uglavnom nalazile knjige vjerskog i liturgijskog sadržaja, potrebne

²⁹ Isto. Str. 32-34.

za pastoralni rad. Ta dva reda skladno su se nadopunjavala i sudjelovala u promicanju knjižne proizvodnje, učenosti i kulture među hrvatskim narodom.

Život redovnika bio je vezan strogom disciplinom određenom pravilima reda, a svoje dužnosti prepisivača pisane baštine obavljali su u slavu Božju. Redovnicima nije bilo dopušteno posjedovanje vlastitih knjiga, ali su se samostanske knjižnice bogatile zahvaljujući prvenstveno njihovom radu. Knjižnice samostana također su primale darove od velikana, careva, kraljeva, biskupa i kanonika koji su na taj način zaslužili da budu upisani u samostansku knjigu darova i da budu spomenuti u molitvama. Također, postojala je razmjena i prodaja knjiga između crkava i samostana. Knjige su uglavnom čitali redovnici, posuđivale su se i izvan samostana, ali isključivo drugim samostanima. Knjige se nisu posuđivale samo radi čitanja nego i radi prepisivanja.

Velik dio knjiga što se u srednjem vijeku pisao i/ili prepisivao bio je vjerskog, pretežno liturgijskog sadržaja. Redovnici u svojim samostanskim prepisivačkim radionicama i oni koji su knjige prepisivali u prepisivačkim radionicama pri biskupijama ili crkvama morali su se brinuti za podmirivanje potreba samostana i crkava. Zbog negativnog stava crkvenih dostojanstvenika prema svjetovnim knjigama, prvenstveno grčkim i rimskim klasicima, mnoge su knjige nestale jer se nisu dalje prepisivale ili su poslužile kao pisaći materijal u nedostatku pergamenta. Od 8. stoljeća raste zanimanje za antičke pisce u zapadnoj Europi stoga nisu rijetki slučajevi da se u samostanskim skriptorijima jednako marljivo prepisuju i crkvene i svjetovne knjige. Krajem 11. i 12. stoljeća u Europi se događaju velike promjene u duhovnom životu. Samostani polako prestaju biti jedina kulturna središta i njihovu ulogu postupno preuzimaju sveučilišta, škole što se razvijaju u okviru biskupija kao i laičke škole koje se u to vrijeme pojavljuju.³⁰

U 13. stoljeću do izražaja dolazi kriza koja je zahvatila europsku samostansku kulturu, a kao posljedicu je imala propadanje prepisivačke djelatnosti u samostanskim skriptorijima, kao i propadanje same pismenosti među redovnicima. U skriptorijima se sve manje prepisuju knjige jer ih nema tko prepisivati i samostani su prisiljeni unajmljivati profesionalne pisare izvan samostana za rad u njihovim skriptorijima.³¹

U 14. stoljeću interes redovnika za knjigom opada te samostanske knjižnice bivaju zanemarene i često fizički propadaju, a kako se ističe u literaturi, "polupismeni i za knjige

³⁰ Isto. Str. 35-37.

³¹ Usp. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 150.

nezainteresirani redovnici bez dvoumljenja poklanjaju ili prodaju najvrednije knjige iz svojih knjižnica". Sve je to imalo i svoju dobru stranu jer su učeni lovci na rukopise na više-manje legalan način otuđili građu antičkih pisaca i iz samostana je prenijeli u tadašnja kulturna središta te je na taj način očuvali.³²

U srednjem vijeku, ali i stoljećima nakon njega rukopisni kodeksi propadaju. Zbog ljudskog nemara, glodavaca i drugih uzročnika oštećenja kojima je pergamena služila kao hrana, nepovoljnih mikroklimatskih uvjeta, elementarnih nepogoda te ljudskog faktora u obliku trajnog otuđenja ili krađe građe, zauvijek je izbrisan trag većini knjiga iz tog razdoblja. Danas je vrlo malo sačuvanih djela, a za ova koja su sačuvana najzaslužnije su crkvene ustanove, posebno samostani jer su sačuvali kontinuitet života od srednjeg vijeka. Srednjovjekovni su rukopisi u tim ustanovama našli utočište za što je bila potrebna velika briga redovnika i svećenika prema knjizi i njihova svijest o važnosti te građe za kulturu naroda kojemu su pripadali. Čuvanje tih dijela, čak i onda kada više nisu imala uporabnu ulogu, dokazuje kako je i u tom vremenu postojala svijest o čuvanju pisane riječi za buduće naraštaje. U stoljećima koja su uslijedila većina samostanskog pisanog blaga je otuđena od strane neprijateljskih vojski, izgubljena u požarima, poplavama, ratovima, ali i seobama naroda. Ne samo da se nisu sačuvale knjige nego ni samostani i crkve u kojima si su se ti rukopisi čuvali nisu preživjeli kataklizmu seobe naroda i kasnijih ratova na ovim prostorima.³³

Na hrvatskom je tlu, kao i u drugim europskim zemljama, u srednjem vijeku odnos prema knjigama bio podvojen. S jedne strane su bili oni koji su knjige poštovali i čuvali, a s druge su strane vlasnici knjiga pokazivali izrazit nemar prema svom pisanom blagu. Za pozitivan odnos prema knjigama postoji više razloga, a jedan od najvažnijih leži u činjenici da je proizvodnja knjiga bila skupa te je trajala mjesecima, ponekad i godinama te su se zbog toga knjige čuvala i rijetko posuđivala. Učeni ljudi su u knjigama vidjeli izvor učenosti te je za njih, u vrijeme kada je bilo vrlo teško i skupo nabaviti neki naslov, posjedovanje učene knjige ili korištenje građe koja se čuvala u crkvenim ili samostanski knjižnicama bio pravi privilegij.³⁴ Pojedini vjerski redovi i kaptoli, ali i gradske vlasti koje su snosile dio odgovornosti za čuvanje vrijednih knjiga u crkvenim ustanovama, donosili su posebne uredbe

³² Isto. Str. 150-151.

³³ Usp. Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Srednji vijek (od početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Nav. dj. Str. 26.

³⁴ Isto. Str. 6.

o čuvanju, posuđivanju i čitanju knjiga. Strogi propisi o posuđivanju knjiga iz crkvenih ustanova nisu spriječili ili otežali crkvenim ljudima, pa ni učenim laicima, korištenje knjiga. Samostanske i crkvene knjižnice velikodušno su stavljale na raspolaganje javnosti svoje knjižno blago te se može reći kako su te knjižnice najmanje pola tisućljeća imale elemente javnih knjižnica. Prema pisanim pravilima ili nepisanoj tradiciji crkvene su ustanove povremeno popisivale dragocjenosti u koje su se ubrajale i knjige. U vrijeme kada su crkvene i samostanske knjižnice sadržavale vrijedne rukopise i rijetke knjige inventari su zapravo bili imovinski popisi, a manje knjižnični katalozi koji bi mogli poslužiti za pronalaženje knjiga na policama. Vrijedna građa čuvala se u zatvorenim prostorijama u kovčezima pod strogim nadzorom.³⁵

Sagledavajući razvoj samostanskih knjižnica kroz povijest te njihov odnos prema skupljanju i čuvanju knjižne i druge baštine, očiglednom postaje njihova kulturološka i povijesna vrijednost, kao i sadržajna vrijednost građe koja je u njima pohranjena. Postavlja se pitanje kakvu ulogu samostanske knjižnice imaju danas te kakav je međusobni odnos njih i današnjeg suvremenog društva. Da bi se jasnije razumjela široka problematika koja okružuje samostanske knjižnice i zaštitu baštine koja je u njima pohranjena, potrebno je kritički promotriti okvire u kojima takve knjižnice djeluju.

3.2. Legislativni okvir djelovanja samostanskih knjižnica

Ustavne odredbe o kulturi predstavljaju opći pravni okvir unutra kojega se donose zakoni i podzakonski akti. Ustav Republike Hrvatske određuje odgovornost države da štiti znanstvena, kulturna i umjetnička dobra kao duhovne narodne vrednote.³⁶ Zakone donosi Sabor Republike Hrvatske, a podzakonske akte upravna tijela koja su za to ovlaštena. U pravnom kontekstu zaštita pisane baštine potpada pod nekoliko relevantnih zakonskih odredbi, a to su: Zakon o knjižnicama, Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica te Pravilnik o zaštiti knjižnične građe. Ovi pravni dokumenti predstavljaju opći okvir za očuvanje baštine i djelovanje različitih vrsta knjižnica pa tako dijelom i samostanskih.

³⁵ Usp. Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata: od glagoljskog prvotiska (1483) do Hrvatskog narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 297.

³⁶ Ustav Republike Hrvatske. // Narodne novine 28 (2001). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> (2011-08-05)

Zakonom o knjižnicama uređuje se knjižnična djelatnost, uvjeti i način na koji se ona obavlja, ustrojstvo i način rada knjižnica te knjižnična građa. Prema članku 6 knjižnična djelatnost obuhvaća i stručnu obradu, čuvanje i zaštitu knjižnične građe te provođenje mjera zaštite građe koja je kulturno dobro. Samostanske knjižnice nigdje se u Zakonu izriječno ne spominju, ali članak 8 definira pravni kontekst prema kojemu se knjižnična djelatnost obavlja prema standardima kojima se uređuju poslovi te kadrovski i tehnički uvjeti svojstveni pojedinim vrstama knjižnica. Standarde za pojedine vrste knjižnica na prijedlog Hrvatskoga knjižničnog vijeća propisuju ministar kulture za narodne knjižnice, ministar prosvjete i športa za školske knjižnice, ministar znanosti i tehnologije za sveučilišne, visokoškolske i znanstvene knjižnice dok za specijalne knjižnice standarde propisuje ministar koji je nadležan prema području djelatnosti knjižnice.³⁷

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara uređuje vrste kulturnih dobara, uspostavljanje zaštite nad kulturnim dobrom, obveze i prava vlasnika kulturnih dobara, mjere zaštite i očuvanja kulturnih dobara, obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i druga važna pitanja povezana sa zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara.³⁸ Prema ovom zakonu među kulturna dobra ubrajaju se sve pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značaja, a među njih se ubrajaju i dokumentacija i bibliografska baština. „Prema članku 5 ovog zakona svrha je zaštite kulturnih dobara zaštita i očuvanje kulturnih dobara budućim naraštajima; stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak kulturnih dobara i poduzimanje mjera potrebnih za njihovo redovito održavanje te sprječavanje svih radnji koje ugrožavaju integritet kulturnog dobra ili uključuju protupravno postupanje s kulturnim dobrima.“³⁹ Zakon propisuje i obvezu upisivanja kulturnog dobra u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, što implicira da i samostanske knjižnice trebaju registrirati građu koja ima svojstva kulturnog dobra.

Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj definira obavljanje stručnog nadzora, organiziranje i razvoj mreže knjižnica u Republici Hrvatskoj, unaprjeđivanje stručnog rada u knjižnicama na načelima suvremene knjižnične teorije i prakse

³⁷ Usp. Zakon o knjižnicama. // Narodne novine 105 (1997). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/267274.html> (2011-08-05)

³⁸ Usp. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. // Narodne novine 69 (1999). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> (2011-08-05)

³⁹ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. // Narodne novine 69 (1999). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> (2011-08-05)

radi što kvalitetnijeg obavljanja knjižnične djelatnosti u obrazovanju, znanosti, kulturi i društvu općenito kao osnovne zadaće matične djelatnosti.⁴⁰ Knjižnična građa koja ima svojstvo kulturnog dobra prisutna je u svim vrstama knjižnica. Prema mjerodavnom zakonodavstvu, vlasnici i imatelji dužni su skrbiti o toj građi, dok je za nadzor i stvaranje sustava zaštite i očuvanja hrvatske pisane/tiskane baštine zadužena Nacionalna i sveučilišna knjižnica, kao središnja matična knjižnica.⁴¹ Pomalo je nejasno tko bi zapravo trebao obavljati matičnu djelatnost za samostanske knjižnice i je li to zakonska obveza. Naime, članak 3 ovog Pravilnika ističe da se „sustav matične djelatnosti obvezatno ustrojava za knjižnice koje su osnovane kao javne ustanove i svoju djelatnost obavljaju kao javnu službu. Obavljanje poslova matičnosti za ostale knjižnice, bez obzira jesu li samostalne ili u sastavu te da li su njihovi osnivači pravne ili fizičke osobe, određuje se posebno za svaku knjižnicu ugovorom s matičnom knjižnicom.“ Samostanske knjižnice najčešće ne obavljaju javnu službu. Međutim, ako su im zbirke registrirane kao kulturno dobro, matičnu djelatnost obavlja neka od sveučilišnih knjižnica, ovisno u kojem području djeluju. Dakle, logično je pretpostaviti da samostanske knjižnice stručnu pomoć u organizaciji i zaštiti svojih zbirki trebaju očekivati od najbliže sveučilišne te nacionalne knjižnice.

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe utvrđuje mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe neovisno o vrsti knjižnice pa je on svakako primjenjiv i na samostanske knjižnice. Njime se uređuje postupak popisivanja, vrednovanja i postupanja s građom za koju se utvrdilo ili se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra.⁴²

Samostanske knjižnice se u zakonima nigdje izriječno ne spominju, osim u standardima za specijalne knjižnice koji definiraju specijalnu knjižnicu kao „stručnu organizacijsku jedinicu u sastavu javnih ustanova ili instituta, tijela državne vlasti i uprave, javnih, mješovitih i privatnih poduzeća, nevladinih udruga, crkvenih institucija kao i drugih pravnih i fizičkih osoba, koja obavlja knjižničnu, dokumentacijsku i informacijsku

⁴⁰ Usp. Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u RH. // Narodne novine 43 (2001). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232299.html> (2011-08-05)

⁴¹ Katić, Tinka. Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture / uredila Mirna Willer. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 2.

⁴² Usp. Pravilnik o zaštiti knjižnične građe. // Narodne novine 52 (2005). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/288524.html> (2011-07-23)

djelatnost.⁴³ Dakle, standardi za specijalne knjižnice mogu se smatrati preporukom djelovanja za samostanske knjižnice, međutim svaka je specijalna knjižnica specifična za sebe te je teško uspostaviti opće primjenjive kriterije djelovanja. Može se zaključiti da se relevantni zakoni vezani uz knjižnice i kulturno dobro indirektno odnose i na samostanske knjižnice. Međutim, ti ih zakoni ne obvezuju, obzirom da Uredba Hrvatske Biskupske Konferencije o crkvenim knjižnicama (uključujući samostanske knjižnice) utvrđuje kako crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove već o svemu ovise o Ordinariju, odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu budući da su crkveno vlasništvo.⁴⁴ Očigledno je da su samostanske knjižnice na neki način podijeljene između zakonske pripadnosti crkvenom sustavu te stručne pripadnosti knjižničnom sustavu te se u relevantnim zakonima rijetko izriječno spominju. Stoga je potrebno izraditi poseban dokument kojim se reguliraju ili barem pojašnjavaju pravna pitanja vezana uz djelovanje samostanskih knjižnica, posebno kada je u pitanju zaštita njihovih zbirki, te koji će pridonijeti uspostavljanju i usustavljanju jasnijeg odnosa knjižnica u sastavu vjerskih zajednica prema nacionalnom knjižničnom sustavu.

3.3. Institucionalni okvir djelovanja samostanskih knjižnica

Institucionalni okvir djelovanja podrazumijeva ustanove i tijela koja djeluju na strateškoj, operativnoj i tehničkoj razini, a bitna su za djelovanje samostanskih knjižnica.⁴⁵ Iako samostanske knjižnice ne ulaze izravno u hrvatski knjižnični sustav, već su prema ranije spomenutoj Uredbi Hrvatske Biskupske Konferencije crkveno vlasništvo te u svemu ovise o Ordinariju, odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, nekoliko ustanova i tijela indirektno utječe (ili to treba činiti) na njihovo djelovanje.

Na strateškoj razini ključnu ulogu ima Ministarstvo kulture budući da ono pravno, financijski i strategijski u velikoj mjeri utječe na djelovanje knjižnica. Ministarstvo kulture djeluje na području kulture, kulturne i prirodne baštine. „Kada je u pitanju kulturna baština, Ministarstvo obavlja upravne i druge poslove koji se odnose na: istraživanje, proučavanje, praćenje, evidentiranje, dokumentiranje i promicanje kulturne baštine; središnju

⁴³ Hrvatski standardi za specijalne knjižnice. // Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete 3 (1993) 5.

⁴⁴ Usp. Uredba HBK o crkvenim knjižnicama. // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 129 (2001) 1.

⁴⁵ Usp. institucionalni okvir relevantan za zaštitu pisane baštine predstavljen u Krtalić, Maja. Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama : doktorski rad. Nav. dj. Str. 137.

informacijsko-dokumentacijsku službu; utvrđivanje svojstva zaštićenih kulturnih dobara; propisivanje mjerila za utvrđivanje programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske; skrb, usklađivanje i vođenje nadzora nad financiranjem programa zaštite kulturne baštine; osnivanje i nadzor nad ustanovama za obavljanje poslova djelatnosti zaštite kulturne baštine; ocjenjivanje uvjeta za rad pravnih i fizičkih osoba na restauratorskim, konzervatorskim i drugim poslovima zaštite kulturne baštine; osiguranje uvjeta za obrazovanje i usavršavanje stručnih radnika u poslovima zaštite kulturne baštine; provedbu nadzora prometa, uvoza i izvoza zaštićenih kulturnih dobara; utvrđivanje uvjeta za korištenje i namjenu kulturnih dobara, te upravljanje kulturnim dobrima sukladno propisima; utvrđivanje posebnih uvjeta građenja za zaštitu dijelova kulturne baštine; obavljanje inspekcijskih poslova zaštite kulturne baštine.⁴⁶ Za zaštitu pisane baštine u knjižnicama važno je djelovanje nekoliko tijela Ministarstva, a to su Uprava za zaštitu kulturne baštine, Uprava za knjigu i knjižnice te Uprava za kulturni razvitak. Pisana baština pripada Odsjeku za pokretna kulturna dobra u kojemu se obavljaju stručni i upravni poslovi istraživanja, dokumentiranja i zaštite pokretnih kulturnih dobara, praćenje njihovog stanja, nadzor nad izvođenjem konzervatorskih i restauratorskih radova i sl. Na strateškoj razini bitna su i dva vijeća koja djeluju pri Ministarstvu kulture, a to su Hrvatsko vijeće za kulturna dobra i Hrvatsko knjižnično vijeće. Hrvatsko vijeće za kulturna dobra ima prvenstveno savjetodavnu funkciju, a njegova je svrha pratiti i unaprjeđivati stanje kulturnih dobara kroz razne rasprave o općim pitanjima iz područja zaštite i očuvanja kulturnih dobara i davanja preporuka za unaprjeđivanje djelatnosti zaštite i očuvanja kulturnih dobara.⁴⁷ Hrvatsko knjižnično vijeće razmatra postojeće stanje knjižničarstva u Republici Hrvatskoj te donosi prijedloge mjera za unaprjeđivanje knjižničarstva i samim time svih aspekata njegova djelovanja.⁴⁸ Na strateškoj razini djeluje i Hrvatsko knjižničarsko društvo koje ima ulogu nacionalne udruge hrvatskih knjižničara osnovane radi zaštite i promicanja knjižničarske struke i djelatnosti, te osiguravanja profesionalnog integriteta knjižničnih djelatnika.⁴⁹ Navedena tijela trebaju pružati savjetodavnu i financijsku potporu samostanskim knjižnicama obzirom da je u njima velikim

⁴⁶ Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=348> (2011-08-07)

⁴⁷ Usp. Hrvatsko vijeće za kulturna dobra. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=25> (2011-08-07)

⁴⁸ Usp. Hrvatsko knjižnično vijeće. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=197> (2011-08-07)

⁴⁹ Usp. Statut Hrvatskog knjižničarskog društva. URL: <http://hkdrustvo.hr/hr/statut/> (2011-08-07)

dijelom pohranjena građa koja ima svojstva kulturne baštine i kulturnog dobra te je kao takva od iznimnog nacionalnog značaja. Na strateškoj razini djeluju i obrazovne institucije koje obrazuju informacijske stručnjake, konzervatore i restauratore. Obzirom da osoblje u samostanskim knjižnicama najčešće nema odgovarajuće stručno obrazovanje, ovdje se otvara prostor za suradnju i usmjeravanje obrazovanja i prema ovom segmentu.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu djeluje treba imati važnu stratešku ulogu u organizaciji zaštite pisane baštine u svim vrstama knjižnica, pa tako i samostanskima. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu je središte hrvatskoga knjižničnog sustava te ima obvezu poticati i provoditi primarnu i preventivnu zaštitu na području u kojem ima ulogu matične ustanove. Pored obveza koje ima prema vlastitim zbirkama i korisnicima i prema skrbi za nacionalnu zbirku, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu savjetuje, stručno nadzire i koordinira rad knjižnica, znanstvena istraživanja i razvoj knjižnične i informacijske znanosti te stručno usavršavanje knjižničnih zaposlenika u Republici Hrvatskoj.⁵⁰ Pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu djeluje područna služba Hrvatski zavod za knjižničarstvo sa sljedećim zadaćama: organizacija i osiguranje izrade odgovarajućih dokumenata (studija, analiza, projekata, razvojnih programa) od interesa za hrvatsko knjižničarstvo i knjižnice te osiguravanje suradnje i povezivanja knjižnica u djelotvoran knjižnični sustav/mrežu.⁵¹ Unutar njega djeluje i savjetnik za baštinske zbirke/knjižnice koji bi svojom savjetodavnom i organizacijskom funkcijom trebao predstavljati sponu između samostanskih knjižnica i knjižničnog sustava RH budući da mu je zadaća izgradnja sustava nadzora i skrbi za pisanu baštinu u hrvatskim knjižnicama, uspostava baze podataka Hrvatske baštinske zbirke te izrada i provođenje programa uređenja i obnove knjižnica i zbirki.⁵²

Na tehničkoj razini fizičkom zaštitom materijala knjižnične građe i baštine bave se konzervatorski i restauratorski odjeli te laboratoriji. Jedna od važnijih institucija na ovom planu zaštite jest Hrvatski restauratorski zavod koji je posvećen restauriranju širokog spektra kulturne baštine. Osnovna djelatnost Zavoda je konzerviranje i restauriranje nepokretnih i pokretnih kulturnih dobara te drugih predmeta kulturnog, povijesnog ili tehničkog značaja. Zavod neposredno surađuje s Konzervatorskim odjelima Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske te sa stručnim i znanstvenim ustanovama u

⁵⁰ Usp. Krtalić, Maja. Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama : doktorski rad. Nav. dj. Str. 139.

⁵¹ Isto. Str. 140.

⁵² Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URL: <http://www.nsk.hr/Library.aspx?id=1271> (2011-07-23)

Hrvatskoj i inozemstvu s ciljem rješavanja svojih zadaća istraživanja, konzervatorsko-restauratorske zaštite i očuvanja kulturnih dobara.⁵³ Ustanove koje djeluju na tehničkoj razini u kontaktu su sa samostanskim knjižnicama ukoliko im one same upute građu na konzervaciju ili restauraciju, te ukoliko od njih zatraže savjet. Kroz program Nacionalne i sveučilišne knjižnice koji se bavi uređenjem baštinskih zbirki u samostanskim knjižnicama provode se i konzervatorsko-restauratorski radovi.

Na operativnoj razini u Hrvatskoj postoji velik broj samostanskih knjižnica. Za razumijevanje ove razine djelovanja samostanskih knjižnica potrebno je istražiti njihovu međusobnu (ne)povezanost i suradnju te suodnos prema ostalim knjižnicama u sastavu vjerskih organizacija, ostalim 'svjetovnim' knjižnicama, arhivima i drugim relevantnim ustanovama koje skrbe o knjižnoj baštini. Na operativnoj razini otvara se i čitav niz pitanja o poslanju i ustroju samostanskih knjižnica, njihovim fondovima, stanju, otvorenosti javnosti, i sl.

Za razumijevanje okvira djelovanja samostanskih knjižnica važni su i znanstveni i stručni projekti i programi koji se provode. 2007. godine na nacionalnoj razini izrađen je *Program zaštite i očuvanja knjižnične građe koja ima svojstvo kulturnog dobra*. Ističe se kako se program temelji na važećim zakonima (Zakonu o knjižnicama i Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara), iz njih proizašlim propisima te na načelima suvremenog upravljanja baštinom po kojima se "na nasljeđe gleda kao na kolektivnu memoriju, a na kolektivnu memoriju kao na kontinuirani proces izgradnje sustava informacija".⁵⁴ Programom su obuhvaćene zbirke stare i rijetke građe u svim vrstama knjižnica dok se posebnu pozornost posvećuje samostanskim i knjižnicama ostalih vjerskih zajednica. Glavni ciljevi *Programa zaštite i očuvanja knjižnične građe koja ima svojstvo kulturnog dobra* su identifikacija, evidencija i izgradnja baštinskih zbirki; utvrđivanje postupaka pravne zaštite knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra; organizacija pristupa knjižnicama, zbirkama i pojedinačnim primjercima knjižnične građe kroz programe sustavne obrade građe (inventarizacije i katalogizacije) te fizička zaštita pojedinačnih primjeraka. U programu se naglašava kako je zbog specifičnosti zbirki, stupnja njihovog oštećenja te okruženja u kojem se nalaze potreban drugačiji, multidisciplinarni pristup koji će okupiti stručnjake iz više

⁵³ Usp. Hrvatski restauratorski zavod. URL: <http://www.h-r-z.hr/index.asp?pid=1267> (2011-08-07)

⁵⁴ Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URL: <http://www.nsk.hr/Library.aspx?id=1271> (2011-07-23)

različitih disciplina, stalno pratiti i kontrolirati rad na nacionalnoj razini, identificirati svako kulturno dobro te prepoznati matične ustanove kao baštinske okosnice i simbole nacionalnog identiteta.

Međutim, prilikom provođenja ovog programa zaštite uočeni su mnogi problemi, među kojima je najveći sustavno zanemarivanje lošeg stanja zbirke što je dovelo do propadanja većeg djela knjižne građe. Prva faza provođenja zaštite odnosi se na identifikaciju zbirke, ustanova u kojima se te zbirke nalaze te osoblja koje njima raspolaže. Stoga je Ministarstvo kulture u suradnji s Upravom za zaštitu kulturne baštine dogovorilo da se skrb o baštinskim knjižnicama odvija na dvije razine: na jednoj će se graditi nacionalni sustav za zaštitu i očuvanje pisane baštine, a na drugoj će se pružanjem pomoći preventivne zaštite tj. konzervatorsko-restauratorskih radova *in situ* i inventarizacije, pojedinim knjižnicama omogućiti ulazak u taj sustav. Konzervatorsko-restauratorski poslovi usporit će fizičko propadanje zbirke u cjelini, a inventari će poslužiti za registraciju zbirke kao kulturnog dobra te za identifikaciju najvrednijih i najugroženijih primjeraka za kurativnu zaštitu.⁵⁵

Novčana sredstva za provođenje preventivne zaštite i inventarizacije osigurana su putem Natječaja za javne potrebe u kulturi Ministarstva kulture. Treba obratiti pažnju na kriterije dodjeljivanja ovih sredstava. Naime, financijska sredstva dodjeljuju se zbirkama koje udovoljavaju sljedećim kriterijima: zbirka je u privatnom vlasništvu (vjerskih zajednica i drugih privatnih vlasnika); zbirka sadrži vrijedan i specifičan fond knjižne građe; u zbirci je potrebno provesti reviziju, odnosno usklađivanje rješenja o registraciji zbirke kao kulturnog dobra; zbirku je potrebno registrirati kao kulturno dobro; zbirka je manjeg opsega (2000 do 3000 svezaka) pa se potrebni postupci mogu obaviti u relativno kratkom vremenu uz minimalne troškove.⁵⁶

Posljednjih nekoliko godina stručno provođenje zaštite građe u samostanskim knjižnicama u Republici Hrvatskoj osciliralo je ukorak s gospodarskim i ekonomskim zbivanjima u zemlji. U 2008. godini konzervatorsko-restauratorski radovi, koje je provodila Nacionalna i sveučilišna knjižnica, uključujući i inventarizaciju odnosno reviziju postojećih bibliografskih pomagala, obavljani su na knjižničnoj građi Samostana sv. Frane u Šibeniku, a tijekom 2009. u šest knjižnica (Knjižnici Franjevačkog samostana sv. Duje u Kraju na Pašmanu; Knjižnici Samostana franjevac trećoredaca sv. Pavla na Školjiću (Preko, Ugljan);

⁵⁵ Usp. Ministarstvo kulture, Kulturna baština. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (2011-07-23)

⁵⁶ Isto.

Knjižnici Manastira Uspenja Presvete Bogorodice Krupa; Knjižnici Župnog ureda Lopud; Zbirci Politeo u tvrđalju Petra Hektorovića u Starigradu na Hvaru i Knjižnici obitelji Fisković u Orebiću). U 2010. godini novčana sredstva dodijeljena su za samo dva programa – Knjižnicu Samostana franjevac trećoredaca sv. Mihovila u Zadru te Knjižnicu Franjevačkog samostana Uznesenja Marijina u Orebiću. Kako se ni u idućih nekoliko godina ne može očekivati izdašnja pomoć od Ministarstva kulture, očigledno je da se više pažnje treba posvetiti traženju drugih izvora financiranja zaštite knjižne baštine, ali i učinkovitijoj organizaciji postojećih resursa kako bi se stvorio cjelovit sustav zaštite baštine u samostanskim knjižnicama .

U Republici Hrvatskoj provodi se još nekoliko projekata koji za glavnu zadaću imaju stvaranje potrebnih preuvjeta za sustavno znanstveno proučavanje organizacije i zaštite hrvatske pisane baštine. Jedan od takvih jest i projekt *Hrvatska pisana baština: teorijske tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite*⁵⁷. U sklopu Odjela za knjižničarstvo Sveučilišta u Zadru provodi se znanstveni program *Organizacija, interpretacija i očuvanje hrvatske pisane baštine*, a unutar njega se izvode tri znanstvena projekta: *Digitalna knjižnica hrvatske baštine tiskane do 1800.: izvedbene pretpostavke*, već spomenuti *Hrvatska pisana baština: teorijsko-tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite* te *Knjižna baština u fondovima hrvatskih knjižnica: izazovi otkrivanja i interpretacije*. Na tim projektima sudjeluju i stručnjaci s Odsjeka za informacijske znanosti u Osijeku te istraživači iz nekoliko hrvatskih nacionalnih ustanova (Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatskog državnog arhiva i Muzejskog dokumentacijskog centra).⁵⁸

Unatoč tome što se samostanske knjižnice ubrajaju među specijalne knjižnice te podliježu određenim zakonskim regulativama koje se tiču zaštite kulturnih dobara Republike Hrvatske, projekti zaštite njihove knjižne građe su uglavnom posljedica entuzijazma pojedinaca bez odgovarajuće podrške na nacionalnoj razini. Problem proističe iz činjenice da samostanske knjižnice u Republici Hrvatskoj imaju status privatnih knjižnica pa o dozvolama za rad u njima odlučuju samostani sami, od slučaja do slučaja. Neke su neuređene što se očituje, osim smještaja u neprikladnim prostorijama i u propustima kataloga samih

⁵⁷ Hrvatska pisana baština : teorijske tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite: detalji projekta. URL: http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=5-02&ID=1360 (2011-07-23)

⁵⁸ Usp. Aparac-Jelušić, Tatjana. Trebamo nacionalni plan zaštite pisanoga blaga u samostanskim knjižnicama / razgovarao Ante Rogić. // Zadarski list, 26.1.2010. URL: <http://www.zadarskilist.hr/clanci/26012010/aparac-jelusic-trebamo-nacionalni-plan-zastite-pisanoga-bлага-u-samostanskim-knjiznicama> (2011-07-23)

knjižnica.⁵⁹ Često se dogodi da se u jednom uvezu nalazi više djela pa samostanske knjižnice uvijek imaju više djela nego svezaka, a često veliki broj svezaka uopće nije niti inventariziran, a kamoli katalogiziran. Iz tog razloga neke samostanske knjižnice uopće nemaju uvid u stvarno stanje svoga fonda pa u slučaju krađe ne mogu utvrditi što je sve točno ukradeno. Zbog toga se zna dogoditi da članovi crkvenih zajednica s nepovjerenjem gledaju na ulazak stručnjaka svjetovnjaka u knjižnice te im takva odobrenja teško daju, nažalost bez svijesti da upravo ti stručnjaci mogu popraviti situaciju katalogiziranjem građe i utvrđivanjem njenoga stanja.⁶⁰

4. Istraživanje o zaštiti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama

Temeljna svrha istraživanja bila je utvrditi organizacijske pretpostavke i stvarno stanje zaštite baštine u samostanskim knjižnicama u Republici Hrvatskoj. Istraživanjem se nastojalo detaljnije ispitati kontekst zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama te dobiti odgovore na sljedeća pitanja:

- Kako se definira zaštita u samostanskim knjižnicama?
- Po čemu se zaštita knjižne građe u samostanskim knjižnicama razlikuje od zaštite građe u drugim knjižnicama?
- Kako je organizirana zaštita fondova ovih knjižnica na institucionalnoj, lokalnoj i nacionalnoj razini?

Istraživanje polazi od sljedećih hipoteza:

- U samostanskim knjižnicama nalaze se vrlo vrijedni fondovi hrvatske i europske pisane baštine.
- Baštinska građa u samostanskim knjižnicama nije dovoljno istražena, primjereno organizirana, zaštićena te prezentirana. Također, nema jasne odgovornosti za njezinu zaštitu i dovoljno educiranog osoblja koju bi istu provodilo.
- Poboljšanja u zaštiti i dostupnosti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama mogu i trebaju proizaći iz bolje organizacije i upravljanja sustavom zaštite baštine u samostanskim knjižnicama.

⁵⁹ Usp. Isto.

⁶⁰ Usp. Vegh, Ž. Nav. dj. Str. 74-75.

4.1. Metodologija istraživanja

Početni korak istraživanja zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama u Republici Hrvatskoj proveden je detaljnim proučavanjem pravnih dokumenata relevantnih za ovu problematiku, analizom pravnog, ekonomskog i institucionalnog okvira unutar kojega djeluju samostanske knjižnice te analizom znanstvene i stručne literature o ovoj tematici.

Za daljnje istraživanje odabrane su kvalitativne metode istraživanja – studije slučaja i intervju. Intervjuirana su četiri ispitanika. Tri ispitanika voditelji su knjižnica koje djeluju u sklopu franjevačkih samostana u Mostaru, Požegi i Zadru, koje su ujedno odabrane i za studije slučaja, a četvrti ispitanik je knjižničarska savjetnica u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Pitanja za voditelje knjižnica bila su podijeljena u tri tematske skupine: pitanja vezana uz fond koji knjižnica posjeduje, pitanja vezana uz organizaciju i financiranje poslovanja određene samostanske knjižnice te pitanja vezana uz zaštitu fonda koji određena samostanska knjižnica posjeduje. U prvoj skupini pitanja se od voditelja samostanskih knjižnica, tražilo da opišu što sve obuhvaća fond, kako je nastao, koliko je star, tko se sve njime služi i kako se koristi, koja se građa najčešće koristi, na koji se način organizira fond, postoji li katalog i u kojem je obliku dostupan, i dr. U drugoj skupini pitanja tražili su se odgovori na pitanja o organizaciji poslovanja, relevantnim zakonima i njihovom utjecaju na rad knjižnica, načinima financiranja i osiguravanja sredstava za poslovanje, nacionalnoj i lokalnoj (samo)upravi i njenom utjecaju na rad knjižnica te alternativnim izvorima financiranja. Pitanja o zaštiti, u trećoj skupini, obuhvaćala su pitanja o poslanju i ulozi knjižnice, aktivnostima koje se provode kako bi se građa zaštitila, prioritetima pri restauraciji i konzervaciji građe, projektima digitalizacije i drugim aspektima zaštite. Pitanja za knjižničarsku savjetnicu u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, bila su prilagođena odgovorima dobivenim od prethodnih ispitanika i uglavnom su se odnosila na zakonska rješenja te organizaciju zaštite i nadzora nad samostanskim knjižnicama na nacionalnoj razini, te provedbu programa zaštite samostanske baštine. Pitanja su vrlo pomno sastavljena s ciljem dobivanja što relevantnijih podataka o pravnom, ekonomskom, obrazovnom i institucionalnom okviru djelovanja samostanskih knjižnica koji bi potvrdili ili odbacili postavljene hipoteze.

Intervju je bio polustrukturirane forme, što znači da su pitanja unaprijed strukturirana, no tijekom razgovora često su proširivana, ovisno o ispitaniku. Intervjui su provedeni tijekom lipnja 2011. godine. Transkripti intervjuja priloženi su na kraju rada.

4.2. Rezultati

U daljnjem tekstu detaljnije će biti prikazane tri knjižnice koje djeluju u sklopu franjevačkih samostana u Mostaru, Požegi i Zadru. Poblježe će se pojasniti njihova povijest, uloga i način poslovanja. Također, prikazat će se i rezultati intervjuja koji će se usporedno komparirati.

4.2.1. Studije slučaja

Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru

Franjevačka knjižnica Mostar stara je koliko i sam Samostan Sv. Petra i Pavla, osnovan 1890. godine. Knjižnica rast svoje uloge i važnosti zahvaljuje osnivanju Franjevačke bogoslovije u mostarskom samostanu 1895. godine. Knjižnica je preživjela tri rata: Prvi i Drugi svjetski te Domovinski rat. Zahvaljujući nesebičnoj požrtvovnosti ondašnjih fratara većina fonda je spašena i sačuvana do današnjih dana. Nakon Domovinskog rata izglasana je odluka o obnovi knjižnice i 2005. godine se započelo s projektom. Projekt obnove Franjevačke knjižnice u Mostaru izradila je Katedra za knjižničarstvo (današnji Odjel za informacijske znanosti) Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku. Sve su knjige premještene, očišćene, a krenulo se i u temeljitu obnovu prostora prema knjižničnim standardima. Zaposlena je diplomirana knjižničarka te nabavljen program za obradu građe Biblionet. Tijekom ljetnih praznika na stručnu praksu dolaze i studenti informatologije iz Osijeka, te na taj način pomažu obnovi knjižnice i stječu stručna iskustva. Fond Franjevačke knjižnice u Mostaru obuhvaća monografske i serijske publikacije, kartografsku i audiovizualnu građu. Ne može se dati točan broj svezaka jer do 2005. godine, kada se započelo s procesom obnavljanja Knjižnice, nisu vođene inventarne knjige, ali se procjenjuje da ih je oko 80 000. Monografske publikacije raspoređene su u nekoliko zbirki: Rara (knjige izdane do 1835. godine), Vetustiora (knjige izdane od 1835. do 1900. godine), nove knjige (izdane nakon 1900. godine), Curiosa (rijetke ili knjige zanimljivog uveza, formata, tiska i sl.) te zavičajna zbirka (obuhvaća najstarija djela fratara mostarske Provincije i djela koja je tiskala Tiskara Franjevačke provincije, koja je djelovala pod različitim nazivima od 1872. do 1944. godine). Knjižnica posjeduje oko 3160 naslova novina i časopisa iz svih stručnih skupina. Također, posjeduje i vrlo vrijednu zbirku zemljopisnih karata i atlasa. Fond je nastajao kupnjom nabožnih knjiga, molitvenih

priručnika, Biblija, liturgijskih knjiga, priručnika za studij bogoslovije kao i udžbenika i priručnika za franjevačku i klasičnu gimnaziju, te fratarskim donacijama, donacijama drugih osoba, društava i institucija i ostavštinom umrlih fratara. Od prve namjene da bude priručna fratarska, zatim bogoslovna knjižnica, vremenom je izrasla u knjižnicu vrlo raznovrsnog i bogatog fonda, koji sadržajem više odgovara fondu narodne ili nacionalne nego samostanske knjižnice.

Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi

Crkva Sv. Duha i Franjevački samostan izgrađeni su 1235. godine, a Franjevački se samostan u Požegi pismenim putem spominje već 1260. godine. U 16. stoljeću Turci razaraju Franjevački samostan u Požegi, a fratri se sklanjaju na sigurno. Nakon oslobođenja Požege od turske vlasti, franjevci se vraćaju na mjesto nekadašnjeg i započinju s gradnjom novog samostana. Taj je posao trajao punih 58 godina. Car Josip II. Habsburški 1790. godine donosi reformu o ukidanju samostana, pa se samostan privremeno zatvara, a franjevci sele u Veliku gdje žive i rade sedam godina. Nakon toga ponovno se vraćaju u prostore samostana i u njemu žive i djeluju i danas. Franjevci su već od 14. stoljeća prepisivali knjige i fond svoje knjižnice bogatili poklonjenim knjigama te knjigama koje bi kupili od dobivenih milodara. Do sredine 19. stoljeća u Požegi je djelovala i Franjevačka škola za čijeg se djelovanja povećao i broj knjiga u knjižnici. U tome je razdoblju značajno unaprijeđena prosvjetna i kulturna djelatnost franjevaca na području Požeštine. Do 1842. godine Knjižnica Franjevačkog samostana bila je najbogatija knjižnica na području Slavonije, brojeći fond od oko 5 000 knjiga. Nažalost, 1842. godine događa se strahovit požar u kojem su nastradali i knjižnica i samostan. Nakon toga, fra Kajo Adžić zauzima se za obnovu Knjižnice Franjevačkog samostana i zahvaljujući njegovom predanom trudu i radu, ona opet postaje riznicom znanja i kulture. Danas knjižnica broji oko 3 000 svezaka stare i rijetke građe, zbirku rukopisa iz 18. i 19. stoljeća, arhivsku građu, više od 550 svezaka stare i rijetke građe hrvatske književnosti te 2 inkunabule. Uređenje Knjižnice Franjevačkog samostana u Požegi zajednički je projekt Grada Požege i Gradske knjižnice i čitaonice Požega. Kratkoročni je cilj projekta bio popisivanje jedinica knjižnične građe koje su u knjižnicu dospjele zamjenom, što se obavilo tijekom kolovoza 2010. godine. Jedan od ciljeva jesu i konzervatorsko-restauratorski radovi koji se odvijaju pod nadzorom Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zaštitu građe provode djelatnici Odjela za zaštitu građe Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nakon dobivanja uvida u stanje građe, među kojom ima mnogo one koja ima raznovrsne oblike oštećenja nastalih učestalom uporabom, djelovanjem vlage, štetočina itd., odlučeno je da se provede nadzor i ostvare uvjeti za

održavanje optimalnih uvjeta pohrane, preventivna i kurativna zaštita te zapošljavanje stručne osobe u knjižnici (knjižničara).⁶¹

Knjižnica Samostana Sv. Frane u Zadru

Osnutkom Samostana Sv. Frane u 13. stoljeću s radom započinje i Knjižnica franjevačkog samostana. Knjižnica je služila prije svega studiju (studentima bogoslovije) te za raznovrsna istraživanja i proučavanja. Knjižnici su mogli pristupiti i drugi građani, studenti, učenici i dr. Danas se ta njena prvotna uloga bitno promijenila jer razne obrazovne ustanove djeluju izvan crkvenih ustanova pa je potreba za fondom ove knjižnice bitno smanjena. Svrha knjižnice bila je osigurati literaturu za pomoć pri studiju, ali i osiguravati duhovno štivo za fratre, koji, zavjetovani siromaštvom, nisu posjedovali vlastite knjige. Stvaran broj postojećeg fonda koji knjižnica posjeduje još uvijek nije potpuno utvrđen, ali nagađa se da fond sadržava više od 60 000 monografskih publikacija, značajan broj naslova periodike, 120 inkunabula, deset koralnih oslikanih kodeksa te mnogobrojnih klasičnih, moralnih, teoloških i prirodoznanstvenih djela koje su od velike važnosti. Knjižnični fond ove knjižnice je vrlo vrijedan, ali zapušten i oštećen te se 2008. godine krenulo s Projektom uređenja knjižnice koji uključuje arhitektonski i građevinski dio te stručni dio kompletnog uređenja knjižnice. Crkveno osoblje Samostana Sv. Frane samo se obratilo za pomoć stručnjacima⁶² pa uz Samostan, projekt vode i Odjel za knjižničarstvo Sveučilišta u Zadru te Odsjek za informacijske znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Projektom su planirane aktivnosti revizije, inventarizacije, klasifikacije, katalogizacije, digitalizacije i preventivne zaštite čišćenjem i premještanjem knjižne građe u adekvatan novouređen prostor. Zajedničkim zalaganjima prostor knjižnice je opremljen sa svom potrebnom infrastrukturom, knjižnica potpuno oličena, postavljena je nova električna instalacija, instaliran video nadzor te su obnovljeni prozori i vrata. U projektu dobrovoljno sudjeluju i studenti s Odjela za knjižničarstvo Sveučilišta u Zadru. Očišćen je i inventariziran velik broj knjiga, ali projekt je još uvijek u punom zamahu te se još uvijek ne zna točan broj svezaka građe koju knjižnica posjeduje.⁶³

⁶¹ Usp. Hinković, Vid. Zaštita knjižne građe : započeli radovi na zaštiti knjižne građe u knjižnici Franjevačkog samostana u Požegi, 2010-09-08. URL: <http://www.hrvatski-fokus.hr/index> (2011-08-05)

⁶² Usp. Aparac-Jelušić, T. Nav. dj.

⁶³ Isto.

4.2.2. Rezultati intervjua

U daljnjem tekstu komparirat će se i analizirati odgovori voditelja samostanskih knjižnica na pitanja postavljena u intervjuiima:

- Fondovi koje knjižnice posjeduju

Opseg fonda i starost građe

Sve tri ispitane knjižnice posjeduju staru i rijetku građu što čini njihove fondove kulturno i povijesno značajnima. Knjižnica samostana Sv. Frane ima najveći broj inkunabula, čak njih 120, no to je opravdano s povijesne i geografske točke gledišta zbog njena geografskog smještaja uz Italiju te povijesnog značaja grada Zadra kroz dugi niz stoljeća. Knjižnica Franjevačkog samostana Sv. Petra i Pavla u Mostaru je najmlađa no to nikako ne umanjuje njen značaj i važnost koju je imala i još uvijek ima. Fondovi svih knjižnica obuhvaćaju monografske i serijske publikacije, vrijedne zbirke stare i rijetke rukopisne građe, inkunabule, zemljopisne karte i dr. Građa je uglavnom crkvenog i vjerskog sadržaja, no postoji i velik broj svjetovne literature. Zajednička značajka ovih knjižnica jest ta da su ih Franjevci stvarali sami, kupujući knjige novcem dobivenim za milodare ili poklonima i donacijama.

Korisnici i način korištenja građe

U samom početku njihova djelovanja, knjižnice su bile namijenjene isključivo crkvenom osoblju i studentima bogoslovije, odnosno teologije. Kasnije su uz crkveno osoblje pristup fondu dobili i ugledni pojedinci. S vremenom se njihova uloga proširivala i knjižnice su svoja vrata otvorila i drugim zainteresiranim građanima, kojima je pristup fondu bio omogućen, ali uz strog nadzor. Danas, ove knjižnice teže tome da budu dostupne svima, njihov se fond restaurira i digitalizira kako bi se vrijedna, povijesno i kulturno značajna, građa sačuvala i dala na uvid svima onima koji to žele ili trebaju.

Sve tri knjižnice još su uvijek u fazi uređenja i njihova vrata trenutno su zatvorena za javnost. Staru i rijetku građu, kao i inkunabule, planiraju prezentirati kao muzejske izložke, nakon što ih se digitalizira i na taj način umanju korištenje izvornika i time zaštititi od daljnjeg fizičkog propadanja. Također, važno je naglasiti ulogu koju knjižna građa ima u znanstvenom i istraživačkom radu. Budući da je riječ o vrlo starim i rijetkim jedinicama građe, one su veoma zanimljive znanstvenicima i istraživačima koji istražuju npr. rad određene tiskare u određenom vremenskom razdoblju, ex librise i druge stvari kojima se bave povjesničari knjige i knjižarstva. Naravno, ovdje nisu isključeni niti stručnjaci koji se bave jezičnom kulturom i književnošću. Vrijednost te povijesni i kulturni značaj ovih knjižnica još uvijek nisu dovoljno jasno percipirani u javnosti i važno je senzibilirati stručne osobe da se pobliže bave ovom

tematikom. Franjevačke knjižnice dobivaju donacije koje velikim dijelom sadrže i građu 21. stoljeća, svjetovnog sadržaja koja je često nedostupna u drugim knjižnicama pa je učenici, studenti i profesori često traže u ovim knjižnicama. Najočigledniji primjer za to je Knjižnica franjevačkog samostana u Mostaru kojoj se javljaju profesori sa Sveučilišta u Mostaru za razna istraživanja te građani koji žele nešto istražiti u novinama koje su izlazile u Mostaru od kraja 19. do prve polovice 20. stoljeća.

Najčešće korištena građa

Budući da knjižnice još nisu započele sa svojim svakodnevnim poslovima posudbe i davanja građe na korištenje teško je odrediti koja se građa najčešće koristi. Sve tri knjižnice koriste knjižnične računalne programe pomoću kojih će, kada krenu s ustaljenim poslovanjem, biti lako odrediti najčešće korištenu građu. Zasad je moguće utvrditi kako korisnici koji se već sada javljaju u knjižnice s upitima, najčešće traže građu hrvatske književnosti, hrvatsku, svjetsku, franjevačku i crkvenu povijest, regionalne monografije, referentnu građu (enciklopedije, rječnike, bibliografije) te časopise i novine.

Prezentacijska vs. korisnička funkcija fonda

Pitanja korištenja stare i rijetke građe još nisu definirana do kraja. S jedne strane, želi se korisnicima omogućiti pristup svoj građi koju knjižnica posjeduje, dok se, s druge strane, vrijedna i stara građa mora i treba zaštititi od eventualnih oštećenja koja mogu nastati fizičkim rukovanjem građom. Pretpostavlja se da će se ovaj problem riješiti na način da se stara i rijetka građa digitalizira, izvornik pohrani ili izloži kao muzejski primjerak, a korisnik pristupa digitalnoj zbirci kada god i odakle god to poželi.

Organizacija fonda

Prvi korak kod organizacije fondova ovih knjižnica jest uvođenje građe u inventarnu knjigu. Zatim slijedi raspoređivanje građe prema stručnom i formatnom rasporedu. Građa se u Knjižnici Franjevačkog samostana u Mostaru raspoređuje prema stoljećima, a dijeli se na: Raru (knjige tiskane do 1835. godine), Vetustioru (knjige tiskane od 1835. do 1900. godine), Nove knjige (nakon 1900. godine) te Curiosu (rijetke i knjige zanimljiva formata, tiska, uveza i sl.). U Knjižnici Samostana Sv. Frane građa se još uvijek čisti i popisuje, pa se još stručno ne organizira prema stoljećima nego se pazi da se ne ošteti slaganjem različitih formata jedan uz drugi. U Knjižnici Franjevačkog samostana u Požegi građa se organizira prema stoljećima, a

zasad je obrađena građa 17. stoljeća. Svaka knjižnica organizira građu prema mogućnostima fizičkog smještaja u koji se smještaju jedinice građe.

Katalog

Sve tri knjižnice posjeduju knjižnične softvere pomoću kojih obrađuju građu, i koji čini istu pretraživom (točnije onaj dio koji je za sada unesen u program). Knjižnica Samostana Sv. Frane i Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi za obradu građe koriste CROLIST, dok Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru koristi računalni program Biblio.net. Jedina knjižnica čiji je katalog dostupan i online jest Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi, čiji je katalog dio sustava Knjižnica Grada Požege. Sve će knjižnice, nakon završetka popisivanja građe i uređenja, svoje kataloge učiniti online dostupnima kako bi korisnici lakše dolazi do uvida u stanje fondova istih.

- Organizacija i financiranje poslovanja knjižnica

Osnivači knjižnica

Sve franjevačke knjižnice djeluju pod svojim Provincijama i one vrše nadzor nad njihovim radom. Provincijati zadužuju fratra koji nakon toga biva zadužen za rad i poslovanje knjižnice i podnosi izvješća o radu. Crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove nego u svemu ovise o Ordinariju, odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, budući da su crkveno vlasništvo.

Financiranje knjižnica

Franjevačke knjižnice svoje svakodnevno poslovanje uglavnom financiraju same, no dobivaju se i neka nepovratna sredstva od Ministarstva kulture, kako onog u Hrvatskoj, tako i onog u Bosni i Hercegovini (u slučaju Mostara). Svaka Provincija financira rad svoje knjižnice. Nažalost, sve ove knjižnice susreću se s nedostatkom financijskih sredstava. Knjižnica samostana Sv. Frane dugo je vodila postupak upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske (koji je upravo završen). Ispitanik iz ove knjižnice naveo je kako knjižnici, zbog toga što nije bila registrirana Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu ne može pravno pružiti savjetodavnu pomoć. S druge strane, ispitanik iz službe za baštinske zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice navodi kako pomoć može dobiti tko god zatraži, a da je registracija preduvjet uza prijavu na natječaj za sredstva Ministarstva kulture. Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru dobila je veliku pomoć od Ministarstva kulture Republike Hrvatske u

sklopu pomaganja kulturnih institucija u Bosni i Hercegovini. Jedina knjižnica koja je dobila pomoć na lokalnoj razini jest Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi koja je ušla u projekt konzervatorsko-restauratorskih radova na građi koju posjeduje, uz financijsku potporu Grada Požege.

Financiranje poslova zaštite

Najveći dio sredstava za uspješno obavljanje svakodnevnih knjižničnih poslova knjižnice osiguravaju same. Sredstva koja se dodjeljuju za zaštitu procjenjuju se na licu mjesta, ovisno o vrsti i količini oštećenja na građi. Kriteriji nisu jasno utvrđeni, no pokušavaju se osigurati sredstva za preventivne mjere zaštite, osiguranje mikroklimatskih uvjeta, protupožarnu i protuprovalnu zaštitu i sl.

Utjecaj zakona na poslovanje i financiranje samostanskih knjižnica

Samostanske knjižnice se u zakonima nigdje izrijeком ne spominju. U hrvatskim standardima za specijalne knjižnice definirane su kao specijalne knjižnice, odnosno knjižnice u sastavu vjerskih organizacija. Knjižnice se drže tih smjernica kao vodilja za pravilnu organizaciju i upravljanje zaštitom, iako se u njima zaštita izravno ne spominje. Financijska sredstva uvelike utječu na upravljanje zaštitom, ali financiranje samostanskih knjižnica nije uređeno zakonima. Samostanske knjižnice rijetko udovoljavaju zakonski određene uvjete da bi mogle biti upisane u Upisnik knjižnica i knjižnica u sastavu koji se vodi pri Ministarstvu kulture, a čime bi im bilo omogućeno da uđu u sustav hrvatskih knjižnica.

Izvori dodatnih prihoda za knjižnicu

Sve tri knjižnice navode kako su upućene su u rad Nacionalne i sveučilišne knjižnice, te znaju da mogu tražiti savjetodavnu pomoć ukoliko su upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, što nije lak i jednostavan posao. Upisom u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske ulaze u sustav državne skrbi što im osigurava dodatna financijska sredstva. Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru dobila je velik iznos uključivši se u program Ministarstva kulture Republike Hrvatske koji potpomaže kulturne institucije u Bosni i Hercegovini te je zahvaljujući tome uredila i organizirala svoje zbirke i usluge. Također, Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi ostvarila je suradnju s gradskim vlastima te potpisala ugovor s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu što će učiniti i Knjižnica samostana Sv. Frane čim se registrira. Taj ugovor osigurava pružanje savjetodavne

pomoći od strane Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te osiguravanje jednog djela financijskih sredstava potrebnih za restauraciju i/ili konzervaciju oštećene knjižne građe.

- Zaštita fondova samostanskih knjižnica

Poimanje zaštite

Sva tri voditelja percipirala su zaštitu kao vrlo važnu aktivnost. Pod pojmom zaštite uglavnom podrazumijevaju zaštitu od utjecaja fizikalno-kemijskih čimbenika oštećenja (štetnih utjecaja vlage, svjetlosti i dr.), prvenstveno regulaciju mikroklimatskih uvjeta, te zaštitu od utjecaja bioloških čimbenika (insekti, bakterije, gljivice i dr.). Vidljivo je da stručne osobe, odnosno knjižničari, pod zaštitom smatraju i obradu građe te njenu pravilnu pohranu.

Organizacija aktivnosti zaštite

Organizacija zaštite građe u ovim knjižnicama očituje se najviše u uređenju prostorija u kojima se čuva građa prema suvremenim i propisanim standardima, izradi kvalitetnog namještaja, instalacijom sustava rasvjete i klimatskih uređaja koji reguliraju temperaturu i vlažnost, te uporabom kemijskih sredstava za dezinfekciju i drugih preventivnih metoda zaštite građe.

Osoblje

Osoblje veliku pažnju usmjerava na pravilno rukovanje građom te na nadzor rada prethodno navedenih aktivnosti. Osoblje čisti prostor knjižnice i vrši kontrolu nad datumom uporabe kemijskih sredstava koja se koriste za dezinficiranje i svakodnevno čišćenje prostora knjižnice. Svi voditelji izjasnili su se kako su prethodno nabrojane radnje uglavnom preventivne mjere zaštite građe.

Određivanje prioriteta za provedbu korektivnih mjera zaštite

Prednost prilikom slanja građe na restauraciju uglavnom imaju oštećenije knjige kojima treba hitna korekcija. Prioriteti se određuje subjektivno, na razini knjižnice, ali se ipak pokušava dati prioritet onoj građi koja pripada starim i rijetkim zbirkama.

Digitalizacija i stvaranje digitalnih zbirki

Svi su voditelji upućeni u programe digitalizacije i njene prednosti u zaštiti građe i istovremenom osiguravanju dostupnosti iste. Svi imaju u vidu procese digitalizacije svojih zbirki u budućnosti, što bližoj, što daljoj, ovisno o financijskim sredstvima koja će im u datom trenutku biti na raspolaganju.

Zgrada i prostori

Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru kompletno je renovirana i uređena prema propisima koje propisuju Standardi za specijalne knjižnice. Knjižnice u Požegi i Zadru zasad su prenamijenile prostore, oličile ih, postavile uređaje za održavanje mikroklimatskih uvjeta, ali zasad se s većim projektima uređenja ne mogu baviti zbog nedostatka financijskih sredstava.

Suradnja s drugim samostanskim knjižnicama

Suradnja postoji i to uglavnom između franjevačkih knjižnica. Suradnja se očituje u razmjeni duplikata monografskih i serijskih publikacija. Druge samostanske knjižnice većinom nemaju zaposlenog knjižničara, pa se često javljaju radi savjeta i na taj se način, također, osigurava suradnja. Kada je u pitanju pomoć u zaštiti fonda, svi voditelji izjasnili su se kako u budućnosti očekuju pomoć od institucija grada i županije koji su im nadležni, sveučilišta te Ministarstva kulture RH i BiH te Vlade RH i BiH.

Organizacija i zaštita fondova samostanskih knjižnica na nacionalnoj razini

Intervju s ispitanikom u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu ukazao je na nekoliko problema kada je u pitanju zaštita građe u samostanskim knjižnicama. Budući da samostanske knjižnice nisu izrijekom spomenute u zakonima i njima se ne regulira njihovo djelovanje, samo se neke odredbe koje spominju kulturno dobro mogu primijeniti na njih. Također, s obzirom da samostanske knjižnice, uz iznimke, ne ispunjavaju osnovne uvjete koje propisuje Zakon o knjižnicama, predmet zanimanja postaju njihove zbirke za koje se utvrdilo da imaju svojstvo kulturnog dobra. Prema tome tvrdnja da postoji skrb o ovim knjižnicama je vrlo diskutabilna budući da se štiti samo dio fonda, odnosno zbirka/e. Kako ove knjižnice ne pripadaju hrvatskom knjižničnom sustavu, vidljivo je da neke stvari treba iz temelja promijeniti. Zakonske odredbe za zaštitu kulturnih dobara postoje, no u njih se svakako

trebaju uključiti i samostanske knjižnice čiji su fondovi uglavnom od iznimne vrijednosti. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu razvija strategiju na nacionalnoj razini koja se odnosi na baštinske zbirke koje se nalaze u svim vrstama knjižnica. Kao prioriteta navedene su knjižnične zbirke vjerskih zajednica. Ovime se prednost daje preventivnim mjerama zaštite čijim se provođenjem osiguravaju bolji uvjeti te produljenje vijeka trajanja svim jedinicama unutar zaštićene zbirke. Međutim, iz odgovora ispitanika je vidljivo da se pomoć pruža tek kada se samostan javi nadležnim osobama ili ukoliko one uoče problem. Ne postoji nikakav usustavljen model ili edukacija osoblja zaposlenog u ovoj vrsti knjižnica, što je nužan preduvjet ukoliko se žele ostvariti poboljšanja.

4.3. Rasprava

Proučavanjem i detaljnom analizom dobivenih rezultata, utvrđeno je kako postoje svi elementi da bi zaštita knjižne baštine u samostanskim knjižnicama sustavno funkcionirala, no ono što to sprječava jest nepostojanje dugoročnog strateškog planiranja na nacionalnoj razini te nedovoljno jasno određene odgovornosti zaposlenika tih knjižnica i slabe međusobne komunikacije i suradnje.

Analizom pravnog okvira utvrđeno je da se pravnom regulativom pokriva područje zaštite pisane baštine. Zakon o knjižnicama jasno određuje odgovornost knjižnica za zaštitu knjižnične građe, dok Pravilnik o zaštiti knjižnične građe donosi pregled odgovornosti i zadaća koje treba provoditi prilikom zaštite knjižnične građe. Zakonska regulativa je iscrpna i u teorijskom smislu dostatna, no u praksi situacija nije tako blistava. Odredbe o tome kako se „kažnjavaju“ knjižnice koje se ne pridržavaju obveza pri zaštiti knjižnične građe, koju im propisuju nadležni zakoni, postoje, ali se ne provode. Također, postoji terminološka i kulturološka dvojba oko toga kako definirati i odrediti što je kulturno dobro. Iako postoje detaljno razrađeni pravilnici, način upisa u odgovarajući registar i značajke kulturnog dobra među knjižničnom građom i dalje su nejasni. Pretpostavka je da u kulturna dobra ubrajamo inkunabule i rijetke rukopise, no potrebno je donijeti točno definirane propise kako bi se ove nedoumice spriječile. Problem samostanskih knjižnica očituje se u tome što se nigdje izriječno ne spominju u hrvatskim zakonima. No, ako se smatra da fondovi tih knjižnica uglavnom jesu kulturno dobro, onda se na neki način zakoni odnose i na njih. Potrebno je na nacionalnoj razini usustaviti ovu problematiku i unijeti termin samostanskih knjižnica, odnosno knjižnica u sastavu vjerskih organizacija, u postojeću zakonsku regulativu.

Samostanske se knjižnice, za razliku od nacionalne, narodnih, sveučilišnih i drugih tipova knjižnica koje se financiraju iz državnog proračuna, financiraju iz vlastitih sredstava. Budući da je zaštita pisane baštine u knjižnicama dio redovite knjižnične djelatnosti, sredstva za nju izdvajaju se iz ukupnih sredstava koje knjižnica prima za svoju djelatnost od svojih osnivača. Prihodi od vlastitih usluga, u ovom slučaju milodara, relativno su mali zbog činjenice da je knjižničarstvo neprofitna djelatnost. Kako će knjižnice raspodijeliti dobivena sredstva ovisi o njihovom poslovanju. Dok se osiguraju financijska sredstva za neometan rad prilikom izvršavanja svakodnevnih knjižničnih poslova, često se sredstva za zaštitu nemaju niti u vidu ili se za nju izdvaja ono što preostane. Nažalost, do sređivanja samostanskih knjižnica dolazi kada je situacija već krajnje alarmantna te su potrebni veći izdatci za zaštitu i organizaciju zaštite. Knjižnično osoblje treba obučiti kako što bolje provoditi financijsko upravljanje sredstvima koja su dodijeljena knjižnici. Također, upisom u registar kulturnih dobara, knjižnice ulaze u sustav državne skrbi, odnosno u sustav financiranja od strane države po pitanju zaštite i očuvanja kulturnog dobra što im omogućuje državnu skrb, odnosno dodatna financijska sredstva.

Studijski programi koji obučavaju buduće knjižničare i informacijske stručnjake na zadovoljavajućoj razini opskrbljuju svoje studente znanjima o zaštiti knjižnične građe i njenom provođenju. Problem se javlja kod zapošljavanja / zaduživanja osoba koje će raditi u samostanskim knjižnicama. Veliki dio problema u cjelokupnom poslovanju, a time i u zaštiti, rješava se zapošljavanjem kompetentnih osoba formalno obrazovanih u polju informacijskih znanosti. Tamo gdje ne postoji takva osoba, svejedno je važno da o knjižnici netko formalno skrbi (najčešće ona biva dodijeljena nekome od fratara) te da se takve osobe stručno obrazuju ili usavrše,

U kontekstu očuvanja i zaštite pisane baštine u Republici Hrvatskoj, pojavljuje se čitav niz tijela i ustanova. Neke se izravno tiču pisane baštine dok ih se većina bavi kulturnom baštinom općenito. Na strateškoj razini ključnu ulogu ima Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, na operativnoj Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Hrvatsko knjižničarsko društvo te obrazovne institucije dok na tehničkoj razini djelu konzervatorski i restauratorski laboratoriji i odjeli. Sve ove institucije imaju jasno povezane ciljeve, ali teško je definirati njihove međusobne veze.

Iz svega ovoga vidljiv je nedostatak modela upravljanja zaštitom pisane baštine u samostanskim knjižnicama te se ističe potreba za uvođenjem ove vrste knjižnica u zakonske

regulative. Samostanske su knjižnice uvelike prepuštene same sebi i ovise o zaposlenom osoblju te njihovoj stručnosti i entuzijazmu.

Analizom svih dobivenih rezultata došlo se do zaključka kako svi ispitanici smatraju zaštitu pisane baštinom važnom za očuvanje nacionalnog identiteta, ali često njeno provođenje onemogućuju nedostatak financijskih sredstava i/ili educiranog osoblja. Kroz razgovor se došlo do zaključka kako samostani, odnosno pripadnici redova koji djeluju u samostanima, još uvijek nisu potpuno opredijeljeni za otvaranje vrata samostana javnosti te se teži zapošljavanju pripadnika reda te njegovom stručnom osposobljavanju. Nastoji se i prostorije u kojima djeluju knjižnice odvojiti od prostora gdje žive, djeluju i borave pripadnici reda, kako bi se omogućilo neometano djelovanje za obje strane. Vrlo je važno tko radi u knjižnici te koliku razinu stručnog znanja posjeduje. Čak i u vrlo lošim uvjetima, stručna će osoba pronaći način da se fond organizira, popiše, stručno obradi te uvede u katalog. Katalog u ovom slučaju ima posebno značajnu ulogu u otvaranju knjižnice javnosti i dostupnosti informacija o njenom fondu. Važno je pronaći ravnotežu između želja članova reda koji svoju knjižnicu otvaraju javnosti te knjižnične struke koja djeluje prema određenim stručnim propisima i pravilima. Bilo bi dobro da se ove knjižnice umreže i da se stvori mreža samostanskih, odnosno crkvenih knjižnica koje djeluju u Republici Hrvatskoj. Naravno, da bi to bilo moguće, potrebna je suradnja u aktivnostima zaštite na strateškoj, tehničkoj i operativnoj razini. Nacionalnu strategiju potrebno je detaljno razraditi te naći rješenja za prepreke u njenoj implementaciji, kao i uzeti u obzir sve aspekte poslovanja samostanskih knjižnica i upravljanja zaštitom baštine pohranjene u njima.

5. Zaključak

Studije slučaja i analiza rezultata dobivenih metodom intervjuja potvrđuju postavljene hipoteze. Samostanske knjižnice posjeduju vrlo vrijedne fondove hrvatske i europske baštine te je važno pravilno ih zaštititi i čuvati za buduće naraštaje. Baštinska građa u samostanskim knjižnicama nije dovoljno istražena niti primjereno organizirana, zaštićena te prezentirana. Zaštita knjižnične građe u samostanskim knjižnicama Republike Hrvatske još uvijek je marginalizirana i njoj se pristupa kod pojave konkretnog problema te još uvijek nije uključena u sustavno planiranje i organizaciju poslovanja ove vrste knjižnica. Može se reći da upravo zbog neusustavljenosti i na nacionalnoj i institucionalnoj razini nema jasne odgovornosti za zaštitu baštine pohranjene u samostanskim knjižnicama, kao ni educiranog osoblja.

Budući da se pretpostavka kako mali organizacijski pomaci mogu unaprijediti zaštitu i dostupnost knjižne građe potvrdila, važno je definirati od čega se sastoje ti organizacijski pomaci. Poboljšanja u organizacijskom smislu očituju se u edukaciji pojedinaca, jasnijem definiranju odgovornosti, kako u pojedinim aspektima, tako i u ukupnom kontekstu zaštite pisane baštine, prikupljanju podataka o broju i stanju zbirki knjižne baštine pohranjene u samostanskim knjižnicama kako bi se stekla jasna slika na nacionalnoj razini i na taj način omogućilo stvaranje nacionalne strategije zaštite.

Analizom rezultata dobivenih prilikom razgovora sa knjižničarskom savjetnicom u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, služba baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu očigledno je kako u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kao krovnoj ustanovi hrvatskog knjižničarskog društva, svijest o važnosti očuvanja pisane baštine koja ima veliki značaj za kulturni, odnosno nacionalni identitet nacije postoji no ne provodi se usustavljeno. Nacionalna strategija odnosi se na sve baštinske zbirke, a one se nalaze u svim vrstama knjižnica. Budući da je dogovoreno da će se skrb o baštinskim knjižnicama odvijati na dvije razine, nacionalnoj i institucionalnoj može se zaključiti da će model aktivnosti provođenja zaštite nad pisanom baštinom uskoro biti objavljen, no i dalje se postavlja pitanje hoće li isto obuhvatiti svu problematiku i uključiti samostanske knjižnice kao cjelinu u skrb, ne samo pojedine zbirke. Ovdje se javlja jedan od temeljnih problema, kako odrediti koja građa pripada kulturnom dobru i na taj način ulazi u sustav državne skrbi i tko to treba odrediti? Temeljne prepreke u provođenju zaštite baštine u samostanskim knjižnicama odnose se, kako je i očekivano, na nedostatak financijskih sredstava i neodgovarajući prostor u kojem je građa smještena. Međutim, vrlo je važna uloga knjižničara i njegovih osobnih kompetencija jer je čest slučaj da se zaštiti građe pristupa iz osobnih interesa. Očigledno je kako se i u slučaju samostanskih knjižnica aspekti zaštite promatraju zasebno i dok god se zaštita pisane baštine ne bude promatrala kao cjeloviti kontekst, odnosno sustav, neće biti pomaka u području zaštite pisane baštine. Bez adekvatnog vodstva i upravljanja zaštitom nemoguće je ispunjavati poslanje knjižnice. Iz svega dosada navedenog, vidljivo je kako se uz ove knjižnice vezuju brojni problemi, pravne, zakonodavne, organizacijske, financijske, edukativne i druge prirode i nije lako izdvojiti samo jedan. Tome treba pridodati i specifičnost samostanskih knjižnica koje su dugo vremena bile zanemarene i prepuštene same sebi. Istraživanje je pokazalo da poboljšanja u zaštiti knjižne baštine prije svega treba tražiti u organizacijskom smislu te da vrlo mali organizacijski pomaci mogu unaprijediti zaštitu i dostupnost građe pohranjene u samostanskim knjižnicama. Zaključna tvrdnja ovoga rada jest

kako treba hitno kreirati model zaštite pisane baštine u samostanskim knjižnicama s jasno definiranim aspektima i aktivnostima koje će pomoći u realizaciji zaštite pisane baštine i očuvanju kulturnog, odnosno nacionalnog identiteta. Prvi korak u kreiranju modela za zaštitu pisane baštine samostanskih knjižnica moglo bi biti sveobuhvatnije istraživanje problematike samostanskih knjižnica te usporedba s knjižnicama ostalih vjerskih zajednica.

Literatura

1. A reader in preservation and conservation / compiled and edited by Ralph W. Manning and Virginia Kremp. Munchen : K.G. Saur, 2000.
2. Aparac-Jelušić, Tatjana. Trebamo nacionalni plan zaštite pisanoga blaga u samostanskim knjižnicama / razgovarao Ante Rogić. // Zadarski list, 26.1.2010. URL: <http://www.zadarskilist.hr/clanci/26012010/aparac-jelusic-trebamo-nacionalni-plan-zastite-pisanoga-blaga-u-samostanskim-knjiznicama> (2011-07-23)
3. Balloffet, N. Preservation and conservation for libraries and archives. Chicago, London : American Library Association, 2005.
4. Dahl, Svend. Povijest knjige : od antike do danas. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979.
5. Harvey, Ross. Preservation in libraries : a reader. London : Bowker-Saur, 1993.
6. Harvey, Ross. Preservation in libraries : principles, strategies and practices for librarians. London : Bowker-Saur, 1994.
7. Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe // Libellarium, 1, 2 (2008).
8. Hinković, Vid. Zaštita knjižne građe : započeli radovi na zaštiti knjižne građe u knjižnici Franjevačkog samostana u Požegi, 2010-09-08. URL: <http://www.hrvatski-fokus.hr/index> (2011-08-05)
9. Hrvatska pisana baština : teorijske tehnološke pretpostavke organizacije i zaštite: detalji projekta. URL: http://zprojekti.mzos.hr/public/c-prikaz_det.asp?psid=5-02&ID=1360 (2011-07-23)
10. Hrvatski restauratorski zavod. URL: <http://www.h-r-z.hr/index.asp?pid=1267> (2011-08-07)
11. Hrvatski standardi za specijalne knjižnice. // Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete 3 (1993) 5.
12. Hrvatsko knjižnično vijeće. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=197> (2011-08-07)
13. Hrvatsko vijeće za kulturna dobra. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=25> (2011-08-07)
14. Katić, Tinka. Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007.
15. Katić, Tinka. Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama. // Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture / uredila Mirna Willer. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.

16. Krtalić, Maja. Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama : doktorski rad. Zadar : Maja Krtalić, 2010.
17. Krtalić, Maja; Hasenay, Damir; Aparac-Jelušić, Tatjana. Upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama - teorijske pretpostavke. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1-2 (2011), str. 1-36.
18. Krtalić, Maja; Hasenay, Damir. Zaštita pisane baštine u knjižnicama - analiza stanja i moguće perpektive upravljanja zaštitom hrvatske pisane baštine. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1-2 (2011), str. 37-66.
19. Kušen, Dražen. Obrada i opis arhivskoga gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske. // 41. savjetovanje HAD-a. Karlovac : 2006. URL: <http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/170-obrada-i-opis-arhivskoga-gradiva-u-arhivima-franjevackih-samostana-istocne-hrvatske> (2011-07-03)
20. Managing preservation for libraries and archives : current practice and future developments. / edited by John Feather. London : Ashgate, 2004.
21. Ministarstvo kulture, Kulturna baština. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (2011-07-23)
22. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=348> (2011-08-07)
23. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URL: <http://www.nsk.hr/Library.aspx?id=1271> (2011-07-23)
24. Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u RH. // Narodne novine 43 (2001). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232299.html> (2011-08-05)
25. Pravilnik o zaštiti knjižnične građe. // Narodne novine 52 (2005). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/288524.html> (2011-07-23)
26. Preservation: issues and planning / edited by P.N. Banks and R. Pilette. Chicago : American Library Association, 2000.
27. Preservation management for libraries, archives and museums. / edited by G.E. Gorman and J.S. Shep. London : Facet Publishing, 2006.
28. Statut Hrvatskog knjižničarskog društva. URL: <http://hkdrustvo.hr/hr/statut/> (2011-08-07)
29. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
30. Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: od glagoljskog prvotiska (1483) do Hrvatskog narodnog preporoda (1835). Zagreb: Školska knjiga, 2005.
31. Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Srednji vijek (od početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb: Školska knjiga, 2004.
32. Škalabrin, Nikola. Upravljanje dobrima. // Bogoslovska smotra 1, 75 (2005).

33. Uredba HBK o crkvenim knjižnicama. // Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 129 (2001) 1.
34. Ustav Republike Hrvatske. // Narodne novine 28 (2001). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> (2011-08-05)
35. Vegh, Željko. Samostani - utvrde naoružane knjigama // Tema, 1, 8/9 (2004).
36. Zakon o knjižnicama. // Narodne novine 105 (1997). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/267274.html> (2011-08-05)
37. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. // Narodne novine 69 (1999). URL: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> (2011-08-05)

Prilozi

I1 - Knjižnica franjevačkog samostana u Mostaru, 27.07.2011.

- *Pitanja vezana uz fond koji knjižnica posjeduje:*

1. Što sve obuhvaća fond knjižnice i koliko je stara građa?

Odgovor: Fond Franjevačke knjižnice u Mostaru obuhvaća monografske i serijske publikacije, kartografsku i audiovizualnu građu. Monografske publikacije raspoređene su u nekoliko zbirki: Rara (knjige izdane do 1835. g.), Vetustiora (od 1835. do 1900. g.), Nove knjige (poslije 1900.), Curiosa (rijetke ili knjige zanimljive zbog uveza, formata, tiska i sl.) i Zavičajna (obuhvaća najstarija djela fratara ove Provincije i djela koja je tiskala Tiskara Franjevačke provincije, koja je djelovala pod različitim nazivima od 1872. do 1944. g.). Knjižnica posjeduje oko 3160 naslova novina i časopisa iz svih stručnih skupina. Također posjeduje vrlo vrijednu zbirku zemljopisnih karata i atlasa. Fond je nastajao kupnjom nabožnih knjiga, molitvenih priručnika, Biblija, liturgijskih knjiga, priručnika za studij bogoslovije kao i udžbenika i priručnika za franjevačku i klasičnu gimnaziju, fratarskim donacijama, donacijama drugih osoba, društava i institucija i ostavštinom iza umrlih fratara. Od vjerojatno prve namjene da bude priručna fratarska, zatim bogoslovna knjižnica, vremenom je izrasla u knjižnicu vrlo raznovrsnog i bogatog fonda, koji po sadržaju odgovara više fondu narodne ili nacionalne nego samostanske knjižnice. Najstarija knjiga je Tita Livija Latiae historiae principis decades tres ... iz 1535. g. Zbirka starih knjiga obuhvaća 879 sv. od kojih je najveći dio na restauraciji u Hrvatskom državnom arhivu. Zbirku Vetustiora čini 4577 sv.

2. Tko se koristi građom?

Odgovor: Iako Knjižnica još nije službeno otvorena za javnost, knjižničnim fondom koriste se i studenti i profesori Sveučilišta u Mostaru, diplomanti, doktorandi, povjesničari, kulturni radnici, srednjoškolci...

3. Posluje li knjižnica prema pravilima slobodnog/otvorenog pristupa građi (pristup za sve građane) ili se njenim uslugama i fondom može koristiti samo svećeničko osoblje koje živi i djeluje u samostanu u kojem knjižnica postoji?

Odgovor: Nove su knjige raspoređene po stručnom rasporedu, koji se uglavnom i organizira radi slobodnog pristupa korisnika. Budući da je knjižnica u obnovi i konačna organizacija nije dovršena, najvjerojatnije će slobodan pristup biti ograničen na nove knjige.

4. Koristi li se knjižna građa za neke posebne namjene? Čemu služi građa i koja se najviše koristi?

Odgovor: Prigodom obilježavanja važnih obljetnica Provincije i djelovanja njezinih članova organiziraju se izložbe, prigodom izdavanja knjiga fratara ili o fratrima ove Provincije organiziraju se predstavljanja tih knjiga za kulturnu zajednicu. Također, Knjižnica franjevačke provincije prvo je polazište za istraživanje kulturne i političke povijesti Mostara i Hercegovine. Franjevačka je knjižnica i izdavač i nakladnik velikog broja izdanja iz franjevačke povijesti, književnosti i umjetnosti. Najčešće se koristi: Hrvatska književnost (sva), povijest (hrvatska i svjetska), franjevačka i crkvena povijest, regionalne monografije, referentna građa (enciklopedije, rječnici, bibliografije), časopisi i novine koji su izlazili u Mostaru od kraja 19. do prve polovice 20. st. (Hercegovački bosiljak, Novi hercegovački bosiljak, Glas Hercegovca, Osvit, Narodna sloboda, Kršćanska obitelj, Stopama otaca, Hercegovina franciscana), kao i kalendari iz tog razdoblja.

5. Služi li građa samo za prezentaciju (npr. inkunabule kao muzejski primjerci) ili se sva građa može koristiti na zahtjev korisnika?

Odgovor: Zasada da. U planu je digitalizacija svih vrijednih, starih i rijetkih knjiga, časopisa i novina kako bi se izvornici sačuvali. Zasada se znanstvenim i kulturnim djelatnicima ustupa na rad u čitaonici sva raspoloživa građa.

6. Postoji li interes šire javnosti za korištenje i pretraživanje fonda koji samostanska knjižnica posjeduje?

Odgovor: Svakako. Zbog ratnih stradanja Franjevačka knjižnica ima najbolje sačuvan i najraznovrsniji knjižni fond na ovom području. Ostale knjižnice su ili stradale u ratu ili su slabo opremljene ili ne posjeduju kataloge pa nemaju uvid u cjelokupan sadržaj knjižničkog fonda.

7. Na koji se način organizira fond koji knjižnica posjeduje?

Odgovor: Odgovoreno pod 1. Treba dodati da knjižnica posjeduje 3160 naslova periodike, gdje su neki časopisi zastupljeni sa svim godištim a neki samo s jednim brojem. Neki časopisi imaju sačuvanih i više desetaka godišta, a pojedini i po sto godišta Nove knjige raspoređene su prema stručnom, Rara i Vetustiora prema formatnom rasporedu, Zavičajna prema autorima, a periodika je smještena u posebnoj prostoriji prema osnovnim stručnim skupinama, a vjerski časopisi (zbog velikog broja naslova) još i po jezicima. Knjižnica vodi računalni katalog u programu Biblio.net, koji kao većina poznatih kataloga omogućuje raznovrsna pretraživanja: po naslovu, autoru, UDK broju, signaturi, nakladničkoj cjelini, inv. br. i sl. Kad se obradi oko 90 posto knjižnog fonda, katalog će biti dostupan i on line.

- *Pitanja vezana uz financiranje poslovanja određene samostanske knjižnice:*

1. Djeluje li samostanska knjižnica pod lokalnom ili pod nacionalnom (samo)upravom?

Odgovor: Franjevačka knjižnica Mostar provincijska je knjižnica, tj. knjižnica Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije. Ispred Provincije za organizaciju rada u knjižnici, vođenje knjižnice, plan razvoja, nabave, financiranje, donacije, izradu, uređenje, uređenje prostorija i dr. zadužen je fra Ante Marić. O radu knjižnice redovito izvješćuje Upravu Hercegovačke franjevačke provincije. Franjevačka knjižnica je posebna (specijalna) knjižnica, dakle nije javna knjižnica, ali je (odnosno planirano je da bude) otvorena i za javnost. Knjižnica ima stalno zaposlenog jednog dipl. knjižničara, povremeno poslove obavljaju, u ovoj knjižnici obučeni, pomoćni knjižničari. Knjižnica surađuje s Odsjekom za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Osijeku u vidu organiziranja studentske prakse.

2. Iz kojih se izvora osiguravaju financijska sredstva za uspješno obavljanje svakodnevnih knjižničkih poslova: nabavu, obradu i zaštitu građe te restauraciju i zaštitu postojećeg fonda?

Odgovor: Dosada županijska i gradska uprava nisu sudjelovale u financiranju obnove i rada knjižnice. Ministarstvo kulture Federacije BiH pomagalo je financijski rad knjižnice. Osobito veliku pomoć dalo je Ministarstvo kulture RH u sklopu pomaganja kulturnih institucija Hrvata u BiH. Sredstva osiguravamo iz donacija. Najveći dio sredstava utrošen je na: 1. restauraciju starih knjiga, 2. uređenje prostorija prema standardima za knjižnice, uključujući i smještaj fonda i 3. zaštitu u smislu osiguranja mikroklimatskih uvjeta u prostorijama knjižnice, protupožarnu i protuprovalnu zaštitu...

3. Određuju li postojeći Zakon o knjižnicama i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara način na koji se samostanske knjižnice mogu financirati i općenito, jesu li definirana pravila njihova djelovanja?

Odgovor: Nemamo iskustava da su ti zakoni utjecali na financiranje naše knjižnice. (Jedino je Ministarstvo kulture RH u sklopu potpore kulturnim projektima Hrvata u BiH (ne znamo je li to predviđeno hrvatskim zakonom) poduprlo projekt obnove Franjevačke knjižnice.)

4. Prate li se alternativni izvori dodatnih prihoda za knjižnicu (npr. razni europski fondovi za zaštitu kulturnog dobra, projekti Nacionalne i sveučilišne knjižnice i sl.)?

Odgovor: Franjevačka knjižnica još nije aplicirala ni za kakav vid pomoći u sklopu međunarodnih projekata zaštite knjižnog blaga ili kojeg od programa NSK.

- *Pitanja vezana uz zaštitu fonda koji određena samostanska knjižnica posjeduje:*

1. Određuje li misija knjižnice njenu ulogu kao čuvara fonda? Kako se definira zaštita fonda u samostanskim knjižnicama?

Odgovor: Pod zaštitom podrazumijevamo sve vidove zaštite - i jedinica knjižne građe i knjižničnog fonda u cjelini. Zaštitu od fizikalnih utjecaja (štetnih utjecaja vlage, svjetlosti) (regulacija mikroklimatskih uvjeta), kemijskih, prašine, bioloških utjecaja (insekata, bakterija, gljiva, ljudskog djelovanja), zaštitu od poplava i protupožarnu zaštitu i sustav osiguranja od otuđenja.

2. Na koji je način organizirana zaštita građe?

Odgovor: Uređenjem prostorija prema suvremenim standardima, gradnjom kvalitetnim materijalima, s osobito velikom pozornošću glede sustava izolacije, nabavom standardnih kvalitetnih metalnih polica (kompaktusi) i izradom kvalitetnih drvenih ormara, instalacijom sustava rasvjete i klimatskih uređaja (regulatori temperature i vlažnosti), ugradnjom modernog sustava alarmiranja i nadzora, upotrebom kemijskih sredstava (dezinfekcija, deratizacija, dezinsekcija)...

3. Što sve osoblje knjižnice poduzima da bi zaštitilo fond svoje knjižnice?

Odgovor: Nadzor rada prethodno spomenutih sustava, pravilno rukovanje pri obradi, ulaganju i uzimanju knjiga s polica, čišćenje prašine pri obradi zatečenih starih knjiga, kontrola roka valjanosti uporabljenih kemijskih sredstava.

4. Služite li se nekim preventivnim mjerama zaštite? Ukoliko je odgovor potvrđan, možete li navesti koje su to mjere?

Odgovor: Prethodno navedeno većinom su preventivne mjere.

5. Kako se određuju prioriteti prilikom slanja građe na restauraciju?

Odgovor: Prioritet imaju: vrlo stare, rijetke, vrijedne i publikacije koje zbog zatečenog stanja (velika oštećenja koja treba popraviti i/ili zaustaviti daljnje propadanje) treba žurno poslati na restauraciju.

6. Da li je knjižnica upućena u prednosti stvaranja digitalnih zbirki/digitalizacije kao jednog od načina očuvanja fonda od fizičkih oštećenja?

Odgovor: Da. Već smo stupili u kontakt s predstavnicima odjela kulturnih institucija i tvrtkama koje se bave digitalizacijom. Jedna od njih je i Infobiro iz Sarajeva..

7. Da li je zgrada u kojoj je smještena knjižnica zadovoljava standarde za specijalne knjižnice? Mikroklimatski uvjeti, optimalni uvjeti za čuvanje stare i rijetke građe, kompaktusi i sl.

Odgovor: Da, instalirani su i ugrađeni suvremeni kvalitetni uređaji (odgovoreno pod 2).

8. Suraduje li knjižnica s drugim samostanskim te ostalim vrstama knjižnica?

Odgovor: Da. Tijekom obrade knjižničnog fonda utvrđeno je da knjižnica posjeduje znatan broj duplikata monografskih i serijskih publikacija. Planom je predviđeno darovati ih ili razmijeniti s drugim knjižnicama. Većim dijelom samostanske i župne knjižnice još nemaju zaposlenog knjižničara ni dovoljno financijskih sredstava za informatizaciju. Zamišljeno je da

se, kad se steknu uvjeti, umreže sve samostanske i župne knjižnice, a naša knjižnica bi ostala središnja provincijska knjižnica.

9. Od koga očekujete pomoć?

Odgovor: U budućnosti očekujemo pomoć od Grada Mostara, Hercegovačko-neretvanske županije, Sveučilišta u Mostaru, Federalne vlade, Vlade BiH. Očekujemo da će i Vlada RH i ubuduće pomagati rad kulturnih ustanova Hrvata u BiH.

I2 - Knjižnica franjevačkog samostana u Požegi, 03.06.2011.

• *Pitanja vezana uz fond koji knjižnica posjeduje:*

1. Što sve obuhvaća fond knjižnice i koliko je stara građa?

Odgovor: Fond knjižnice sadrži oko 15 000 jedinica građe tiskane u vremenskom razdoblju od 15. do 21. stoljeća. Broji oko 3000 svezaka stare i rijetke građe, zbirku rukopisa iz 18. i 19. stoljeća, arhivsku građu, više od 550 svezaka stare i rijetke građe iz hrvatske književnosti, 2 inkunabule te monografije i serijske publikacije iz 20. i 21. stoljeća.

2. Tko se koristi građom?

Odgovor: Zasad se građom koriste samo fratri. Postoji nekoliko slučajeva da su se zainteresirani korisnici javili fratrima ili voditeljici Knjižnice i dobili uvid u traženu literaturu.

3. Posluje li knjižnica prema pravilima slobodnog/otvorenog pristupa građi (pristup za sve građane) ili se njenim uslugama i fondom može koristiti samo svećeničko osoblje koje živi i djeluje u samostanu u kojem knjižnica postoji?

Odgovor: Knjižnica želi i radi na tome da postane otvorena za korištenje svim zainteresiranim korisnicima, ali naravno u prostoru knjižnice i uz nadzor stručne osobe.

4. Koristi li se knjižna građa za neke posebne namjene? Čemu služi građa i koja se najviše koristi?

Odgovor: Građa je zasad još uvijek u fazi obrade i osposobljavanja za korištenje. U cijeli ovaj projekt uređenja Knjižnice franjevačkog samostana u Požegi se ušlo s jasnom vizijom da sva građa koju Knjižnica posjeduje jednog dana postane dostupna zainteresiranim korisnicima. Knjižnica je otvorena prema znanstvenom radu, primarno onom istraživačkom.

5. Služi li građa samo za prezentaciju (npr. inkunabule kao muzejski primjerci) ili se sva građa može koristiti na zahtjev korisnika?

Odgovor: U vidu je da se sva građa osposobi za korištenje, a oni najvredniji primjerci planiraju se digitalizirati kako bi građa bila dostupna svima, a ipak propisno zaštićena. Planira se napraviti stalni postav, ali njegova svrha ne mora biti izričito izložbena.

6. Postoji li interes šire javnosti za korištenje i pretraživanje fonda koji samostanska knjižnica posjeduje?

Odgovor: Interes šire javnosti svakako postoji, ali zasad još uvijek na osobnoj razini. Upiti dolaze i od raznih povjesničara i istraživača rada određenih nakladnika, tiskara i sl.

7. Na koji se način organizira fond koji knjižnica posjeduje?

Odgovor: Fond knjižnice organizira se prema stoljećima. Građa se obrađuje u CROLIST-u. Dosad je obrađena zbirka građe koja obuhvaća 17. stoljeće. Svakoj jedinici građe dodijeljene su predmetnice, a onima kod kojih je to bilo moguće i UDK oznake. Katalog postoji, zasad je u njemu obrađena građa 17. stoljeća, a moguće ga je pretraživati i pomoću web-a. Knjižnica ima u planu stvoriti i vlastitu web adresu.

- *Pitanja vezana uz financiranje poslovanja određene samostanske knjižnice:*

1. Djeluje li samostanska knjižnica pod lokalnom ili pod nacionalnom (samo)upravom?

Odgovor: Knjižnica je osnovana od strane Franjevačkog samostana u Požegi i nije niti pod jednom upravom što znači da donosi samostalne odluke.

2. Iz kojih se izvora osiguravaju financijska sredstva za uspješno obavljanje svakodnevnih knjižničnih poslova: nabavu, obradu i zaštitu građe te restauraciju i zaštitu postojećeg fonda?

Odgovor: Financijska sredstva uglavnom pokriva Samostan, no dobivaju se i neka nepovratna sredstva od Ministarstva kulture. Voditeljica Knjižnice radi pola radnog vremena u Samostanu, pola radnog vremena u Gradskoj knjižnici i čitaonici Požega, pa se za njenu plaću skrbi Grad Požega. Zaštitu vrijedne građe koja ide na restauraciju i konzervaciju financira Ministarstvo kulture.

3. Određuju li postojeći Zakon o knjižnicama i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara način na koji se samostanske knjižnice mogu financirati i općenito, jesu li definirana pravila njihova djelovanja?

Odgovor: Samostanske knjižnice se nigdje izričito ne spominju. Definirane su kao specijalne knjižnice, odnosno knjižnice u sastavu vjerskih organizacija, u Hrvatskim standardima za specijalne knjižnice i to je sve. Pokušavamo se pridržavati svih pravila na koje nas te smjernice upućuju i zasad nemamo samo skener, koji je propisan, jer proces digitalizacije tek slijedi.

4. Prate li se alternativni izvori dodatnih prihoda za knjižnicu (npr. razni europski fondovi za zaštitu kulturnog dobra, projekti Nacionalne i sveučilišne knjižnice i sl.)?

Odgovor: Ostvarili smo suradnju s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu i ušli u projekt uređivanja Knjižnice franjevačkog samostana u Požegi. Nacionalna i sveučilišna knjižnica vrši neku vrstu nadzora nad svom (vrijednom) građom koju posjedujemo te nad načinom na koji je štitimo. Kontroliraju koja će se građa, na koji način i kod koga restaurirati. Druge alternativne izvore prihoda zasad nismo ni tražili, ali svakako će se obratiti pažnja i na njih.

- *Pitanja vezana uz zaštitu fonda koji određena samostanska knjižnica posjeduje:*

1. Određuje li misija knjižnice njenu ulogu kao čuvara fonda? Kako se definira zaštita fonda u samostanskim knjižnicama?

Odgovor: Da, apsolutno. Zaštita građe obuhvaća smještanje, zaštitu i stručnu obradu, te s vremenom i otvaranje pristupa široj javnosti.

2. Na koji je način organizirana zaštita građe?

Odgovor: Prostori Knjižnice nisu namjenski građeni no prilagođeni su vrsti građe koja se u njima čuva. Knjižnica posjeduje regulator temperature i vlažnosti kojim svakodnevno mjeri stanje vlage i temperature i svakih 6 mjeseci šalje te rezultate u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu osobi zaduženoj za nadzor, koja ih, ukoliko nešto nije u redu, kontaktira. Pazi se na pravilan smještaj građe na police, način rukovanja građom i dr.

3. Što sve osoblje knjižnice poduzima da bi zaštitilo fond svoje knjižnice?

Odgovor: Obrada građe kako bi postala trajno dostupna svima, četkanje građe prilikom obrade i izdvajanje oštećene ili zaražene građe, kontrola vlage i temperature, prozračivanje prostorija za suhog vremena, nadzor nad korištenjem građe radi sprječavanja oštećenja nastalih ljudskim faktorom ili otuđenja.

4. Služite li se nekim preventivnim mjerama zaštite? Ukoliko je odgovor potvrđan, možete li navesti koje su to mjere?

Odgovor: Sve navedene radnje uglavnom pripadaju u preventivne mjere.

5. Kako se određuju prioriteti prilikom slanja građe na restauraciju?

Odgovor: Glavni kriterij za slanje građe na restauraciju je njena oštećenost. Naravno gleda se i vrijednost građe, no ipak je oštećenost važniji faktor.

6. Da li je knjižnica upućena u prednosti stvaranja digitalnih zbirki/digitalizacije kao jednog od načina očuvanja fonda od fizičkih oštećenja?

Odgovor: Upućeni smo u prednosti digitalizacija koja osim što čuva građu od uništavanja omogućuje i da više korisnika istovremeno pristupa istoj jedinici građe iz bilo kojeg dijela svijeta. Projekt digitalizacije je svakako u planu, no prioritet je obrada cijelog fonda.

7. Da li je zgrada u kojoj je smještena knjižnica zadovoljava standarde za specijalne knjižnice? Mikroklimatski uvjeti, optimalni uvjeti za čuvanje stare i rijetke građe, kompaktusi i sl.

Odgovor: Prostor nije namjenski građen, no u skladu s financijski mogućnostima radi se na zadovoljavanju standarda. Zasad je građa posložena prema stoljećima, a unutar njih prema visini hrpta i vrsti uveza. Planira se mijenjanje poda, koji je drven, i nabava novih ormara za skladištenje građe.

8. Suraduje li knjižnica s drugim samostanskim te ostalim vrstama knjižnica?

Odgovor: Unutar Provincije postoji fratar koji je zadužen za sve samostanske knjižnice unutar nje. Njegova zadaća jest pružanje savjetodavnih usluga i uloga posrednika koji omogućuje razmjenu duplikata između samostana. Knjižnica suraduje i s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu kao matičnom ustanovom.

9. Od koga očekujete pomoć?

Odgovor: Svakako se nadamo nastavku suradnje s Gradom Požegom, te Županijom. Također, Vlada Republike Hrvatske trebala bi i ubuduće pomagati rad kulturnih ustanova.

I3 - Knjižnica samostana Sv. Frane u Zadru, 08.06.2011.

- *Pitanja vezana uz fond koji knjižnica posjeduje:*

1. Što sve obuhvaća fond knjižnice i koliko je stara građa?

Odgovor: Fond Knjižnice Samostana Sv. Frane u Zadru procjenjuje se na više od 40 000 svezaka, a sastoji se od 120 inkunabula, deset koralnih oslikanih kodeksa te mnogobrojnih klasičnih, moralnih, teoloških i prirodnoznanstvenih djela. Knjižnica je nastala u 13. stoljeću pa najstarija djela datiraju iz tog perioda.

2. Tko se koristi građom?

Odgovor: Knjižnicom se uglavnom koriste fratri, no sada ni oni. Knjižnica je nažalost dosta dugo bila prepuštena sama sebi i nije se ništa radilo.

3. Posluje li knjižnica prema pravilima slobodnog/otvorenog pristupa građi (pristup za sve građane) ili se njenim uslugama i fondom može koristiti samo svećeničko osoblje koje živi i djeluje u samostanu u kojem knjižnica postoji?

Odgovor: Budući da je knjižnica u obnovi i konačna organizacija nije dovršena, najvjerojatnije će slobodan pristup biti ograničen na nove knjige.

4. Koristi li se knjižna građa za neke posebne namjene? Čemu služi građa i koja se najviše koristi?

Odgovor: Knjižnica je još uvijek u procesima obnavljanja i još uvijek nije poznato krajnje stanje i broj jedinica građe koju posjeduje. Vrijednu i rijetku građu planira se izložiti kao muzejske primjerke.

5. Služi li građa samo za prezentaciju (npr. inkunabule kao muzejski primjerci) ili se sva građa može koristiti na zahtjev korisnika?

Odgovor: Zasada građa ne ide na posudbu, a vrijednu građu se neće moći posuđivati, nju će se vjerojatno digitalizirati ako i kada financijska sredstva to dopuste.

6. Postoji li interes šire javnosti za korištenje i pretraživanje fonda koji samostanska knjižnica posjeduje?

Odgovor: Knjižnica danas ne koristi nikome osim studentima knjižničarstva koji u njoj obavljaju stručnu praksu. No nadamo se da će se stanje promijeniti.

7. Na koji se način organizira fond koji knjižnica posjeduje?

Odgovor: Fond se zasada čisti kistovima, obavlja se fumigacija, a nakon toga se upisuje u inventarnu knjigu i slaže na police prema formatima kako bi se minimalno oštećivala.

- *Pitanja vezana uz financiranje poslovanja određene samostanske knjižnice:*

1. Djeluje li samostanska knjižnica pod lokalnom ili pod nacionalnom (samo)upravom?

Odgovor: Samostanska knjižnica je samostalna organizacija kojoj je nadležan Provincijat. Mi smo najveća Provincija.

2. Iz kojih se izvora osiguravaju financijska sredstva za uspješno obavljanje svakodnevnih knjižničkih poslova: nabavu, obradu i zaštitu građe te restauraciju i zaštitu postojećeg fonda?

Odgovor: Dosada županijska i gradska uprava nisu sudjelovale u financiranju obnove i rada knjižnice. Samostan je dosada sve troškove podmirivao sam, i izračunali smo da su se od 2008. godine potrošile dva milijuna kuna vlastitih sredstava. Tim sredstvima plaćamo studente koji kod nas rade, no oni prije toga moraju volontirati 120 radnih sati i tada odabiremo one najbolje. Sveučilište u Zadru doniralo je računalo.

3. Određuju li postojeći Zakon o knjižnicama i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara način na koji se samostanske knjižnice mogu financirati i općenito, jesu li definirana pravila njihova djelovanja?

Odgovor: U Zakonima nema ništa konkretno definirano. Također, nema ni spomena o financijama.

4. Prate li se alternativni izvori dodatnih prihoda za knjižnicu (npr. razni europski fondovi za zaštitu kulturnog dobra, projekti Nacionalne i sveučilišne knjižnice i sl.)?

Odgovor: Prate se, ali za to nema sluha. Dva puta smo u suradnji sa Sveučilištem u Osijeku slali projekt, ali nismo ni odbijenicu dobili natrag. Pozivamo ovdje gradske očeve pa se možda nešto i dogodi. Najvažnije je ne odustajati i uvijek nešto novo pokušavati.

- *Pitanja vezana uz zaštitu fonda koji određena samostanska knjižnica posjeduje:*

1. Određuje li misija knjižnice njenu ulogu kao čuvara fonda? Kako se definira zaštita fonda u samostanskim knjižnicama?

Odgovor: Pod zaštitom podrazumijevamo sve zaštite od fizikalnih utjecaja i regulaciju mikroklimatskih uvjeta, protupožarnu zaštitu i protuprovalni alarm.

2. Na koji je način organizirana zaštita građe?

Odgovor: Građu, kao što je spomenuto ranije, čistimo kistovima, razdvajamo nezaraženu građu od zaražene, vršimo fumigaciju te za vrijeme bure otvaramo sve prozore da se prostor dobro provjetri.

3. Što sve osoblje knjižnice poduzima da bi zaštitilo fond svoje knjižnice?

Odgovor: Pravilno rukovanje pri obradi, ulaganju i uzimanju knjiga s polica, fumigacija...

4. Služite li se nekim preventivnim mjerama zaštite? Ukoliko je odgovor potvrđan, možete li navesti koje su to mjere?

Odgovor: Prethodno navedeno.

5. Kako se određuju prioriteti prilikom slanja građe na restauraciju?

Odgovor: Prioritet će imati rijetka i stara građa koja je najviše oštećena.

6. Da li je knjižnica upućena u prednosti stvaranja digitalnih zbirki/digitalizacije kao jednog od načina očuvanja fonda od fizičkih oštećenja?

Odgovor: Da. Planira se to u budućnosti, ali zasada nema financijskih sredstava koja bi to omogućila.

7. Da li je zgrada u kojoj je smještena knjižnica zadovoljava standarde za specijalne knjižnice? Mikroklimatski uvjeti, optimalni uvjeti za čuvanje stare i rijetke građe, kompaktusi i sl.

Odgovor: Prostor je svježe oličen, postavljena je nova električna instalacija, instaliran video nadzor te su obnovljeni prozori i vrata.

8. Surađuje li knjižnica s drugim samostanskim te ostalim vrstama knjižnica?

Odgovor: Nema uvjetovane suradnje. Nedavno mi se javio jedan od braće iz Reda, s Hvara, i molio da mu pomognem savjetima kako krenuti s obnovom knjižnice, pa ćemo u kolovozu moji najvredniji studenti i ja poći njemu na Hvar i pomoći mu oko organizacije uređenja. To je ujedno i nagrada studentima koji su od samog početka u ovom projektu.

9. Od koga očekujete pomoć?

Odgovor: U budućnosti očekujemo pomoć od Grada Zadra, Zadarske županije, Sveučilišta u Zadru i Osijeku, Ministarstva kulture te Vlade Republike Hrvatske.

I4 - Knjižnični savjetnik u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, služba baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, 20.06.2011

1. Kako se zakonski reguliraju crkvene (samostanske) knjižnice? Definiiraju li postojeći Zakon o knjižnicama i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara pravila njihova djelovanja?

Odgovor: Zakoni koje navodite ne samo da ne reguliraju djelovanje, kako Vi kažete, 'crkvenih' knjižnica, već ih ni ne spominju izrijeком. No, neke se odredbe koje se odnose na zaštitu knjižnične građe „koja je kulturno dobro“ mogu onda primijeniti na te knjižnice. Slijedom toga može se reći da su *implicite* ipak uključene u zakonodavstvo.

Napomena: Predlažem da i sami proučite te zakone i uvjerite se u ovo što sam napisala.

Također smatram da bi Vam bilo od koristi da pročitate analizu cjelovite zakonske regulative u području zaštite i očuvanja tiskane baštine koju sam izradila u okviru svog doktorskog rada *Model organizacije informacija o europskoj tiskanoj baštini u hrvatskim knjižničnim zbirkama*. Rad je već dostupan u NSK, pa pretpostavljam i u GISKO u Osijeku.

Upućujem još i na neka terminološka pitanja. Iako su predmet Vašeg zanimanja samostanske knjižnice koje alternativno u zagradama nazivate i crkvenim, bolje je govoriti o knjižnicama u sastavu vjerskih zajednica ili o knjižnicama vjerskih zajednica. Taj termin obuhvaća knjižnice svih vjerskih zajednica, među kojima je najdominantnija Katolička crkva. Unutar pak te zajednice u najvećem su broju samostanske knjižnice u vlasništvu brojnih crkvenih redova, a uz njih tu su još i knjižnice upravno-teritorijalnih zajednica – nadbiskupskih, biskupske, župne, sjemenišne itd. knjižnice. Nadalje, starije vjerske zajednice – Srpska pravoslavna crkva, npr., također imaju bogate stare knjižnice itd.

Isto tako, s obzirom da samostanske knjižnice, uz mali broj iznimaka, ne ispunjavaju osnovne uvjete koje za svaku knjižnicu određuje Zakon o knjižnicama, predmet pak našeg zanimanja postaju zbirke građe za koju se predmnijeva ili se utvrdilo da ima svojstvo kulturnog dobra. I to po sljedećoj zakonskoj osnovi: vlasnici i imatelji dužni su skrbiti o

toj građi dok je za nadzor i stvaranje sustava zaštite i očuvanja hrvatske pisane baštine zadužena NSK kao središnja matična knjižnica, u suradnji s mrežom ostalih matičnih knjižnica.

2. Postoje li smjernice/standardi za crkvene (samostanske) knjižnice? Ukoliko ne postoje, prema kojim se smjernicama voditelji tih knjižnica mogu usmjeravati?

Odgovor: Po osnovi kriterija da djeluju ili su djelovale u sastavu neke organizacije, spominju se u Standardima za specijalne knjižnice, pa bi djelomičan odgovor na pitanje br. 1 bio da se knjižnice vjerskih zajednica mogu smatrati nekom vrstom specijalnih knjižnica. Odredbe pak tog standarda nisu iz gore navedenih razloga primjenjive na ovu vrstu knjižnica. No, mogu se smatrati i privatnim knjižnicama – vlasništvo su određene vjerske zajednice.

Postoji i *Uredba HBK o crkvenim knjižnicama. // Službene vijesti HBK 2, 13(2000), 11-12.*

3. Pripadaju li crkvene (samostanske) knjižnice u sustav hrvatskih knjižnica? Koje su im dodirne točke?

Odgovor: Vrlo mali broj knjižnica vjerskih zajednica upisan je u Upisnik knjižnica i knjižnica u sastavu koji se vodi pri Ministarstvu kulture. Upisuju se knjižnice koje su prethodno upisane u sudski registar što znači samo one koje ispunjavaju zakonski utvrđene uvjete što već navodim u komentaru uz odgovor na 1. pitanje.

4. Postoji li skrb na nacionalnoj razini za ovaj tip knjižnica?

Odgovor: Da.

5. Kako se ta skrb provodi i tko je zadužen za nju?

Odgovor: Hrvatski sabor, nadležna ministarstva – zakonodavstvo

Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine i Uprava za kulturni razvitak: upravni poslovi; veza prema regionalnoj razini – konzervatorski odjeli

Nacionalna i sveučilišna knjižnica – nacionalna razina – veza prema MK: Hrvatsko knjižnično vijeće i Hrvatsko vijeće za kulturna dobra; matične sveučilišne knjižnice – veza prema regionalnoj razini.

6. Razvijaju li se nacionalne strategije koje bi omogućile zaštitu vrijedne baštine koju posjeduju ove knjižnice i sustavno praćenje njihova rada?

Odgovor: Da.

Nacionalna strategija koju razvija NSK odnosi se na sve baštinske zbirke, a one se nalaze u svim vrstama knjižnica: nacionalnoj, sveučilišnim, znanstvenim, visokoškolskim, specijalnim, školskim i knjižnicama vjerskih zajednica. Temelji se na: identifikaciji i evidenciji baštinskih zbirki, pravnoj zaštiti, fizičkoj zaštiti, uspostavi cjelovitog bibliografskog nadzora.

7. Postoje li projekti namijenjeni zaštiti ovih knjižnica? Molim Vas da navedete neke od njih.

Odgovor: U okviru programa NSK provode se:

a) programi preventivne zaštite koji uključuju i izradu osnovnih inventarnih knjiga; prioriteti: knjižnične zbirke vjerskih zajednica!

Prednost se daje preventivnim mjerama zaštite jer njihovim provođenjem osiguravamo bolje, ako baš ne optimalne, uvjete čuvanja te općenito produljujemo vijek trajanja svim jedinicama građe unutar zaštićene zbirke.

b) konzervatorsko-restauratorski radovi na pojedinačnim primjercima građe

U svrhu zaštite (fizičke) i omogućivanja pristupa postoje i programi/projekti koji se odvijaju u okviru nacionalnog programa Hrvatska kulturna baština Ministarstva kulture.

8. Zašto je potrebno da je crkvena (samostanska) knjižnica registrirana prije pružanja stručne pomoći od strane NSK (npr. Knjižnica Samostana Sv. Frane u Zadru)?
Odgovor: Tvrdnja iznesena u ovom pitanju nije točna. Vjerojatno je pogrešno protumačena neka tvrdnja – usmena ili pisana.
NSK po svojoj zakonskoj zadaći skrbi i o građi koja ima svojstvo kulturnog dobra kao i onoj za koju se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra.
NSK također kroz gore spomenute programe preventivne zaštite pomaže neregistriranim knjižnicama da steknu uvjete za upis na neku od lista Registra kulturnih dobara. Upis u Registar važan je za ulazak u sustav DRŽAVNE skrbi, odnosno u sustav FINANCIRANJA od strane države po pitanju zaštite i očuvanja kulturnog dobra.
9. Prema kojim kriterijima se odabiru samostani kojima će se pružiti stručna pomoć?
Odgovor: Svaki samostan koji se obrati NSK za stručnu pomoć, može je dobiti.
10. Obilazi li tim zadužen za ovaj tip knjižnica samostane diljem Hrvatske, odnosno, ispituje li se postojeće stanje u fondovima samostanskih knjižnica?
Odgovor: Da. U suradnji s nadležnim matičnim knjižnicama, nadležnim konzervatorskim odjelima i Upravom za zaštitu kulturne baštine MK.
11. Što točno uključuje stručna pomoć crkvenim (samostanskim) knjižnicama od strane NSK?
Odgovor: Ovisi o vrsti problema.
12. Financira li NSK pružanje te pomoći?
Odgovor: Savjetodavnu pomoć, stručni posjeti i sl. financira NSK iz svog proračuna.
Programe preventivne zaštite financira MK ili pak lokalna samouprava, a i vlasnik. Tako je, primjerice, o trošku vlasnika uz podršku lokalne samouprave, preventivno zaštićena i Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi, koja je, kako vidim, predmet jedne od vaših studija slučaja.
Inače, vlasnik kulturnog dobra dužan je skrbiti o njemu na odgovarajući način, a može zatražiti i sredstva od nadležnog ministarstva.
13. Organizira li NSK radionice i edukaciju za osoblje zaposleno u ovim knjižnicama?
Odgovor: Ne.
14. Prema Vašem mišljenju, koji je najveći problem vezan uz ove knjižnice, te kako biste u daljnjem radu riješili tu problematiku?
Odgovor: Uz ove knjižnice vezani su brojni problemi – pravni, zakonodavni, organizacijski, financijski i sl., i teško je izdvojiti samo jedan.